

PanSALB
PAN SOUTH AFRICAN LANGUAGE BOARD

MELAO YA MONGWALO LE YA MOPELETO YA

SEPEDI

2019

**MELAO YA
MONGWALO LE
YA MOPELETO YA
SEPEDI**

2019

**MELAO YA MONGWALO LE
MOPELETO YA SEPEDI 2019**

Tokelo ya ngwalollo © Boto ya Maleme ka moka ya Afrika Borwa

Dikagare, beng ba puku ye le tokelo tša ngwalollo ya puku ye di abetšwe semmušo go Boto ya Maleme ka moka ya Afrika Borwa (PanSALB) yeo e hlomilwego go ya ka Molao wa PanSALB (Molao 59 wa 1995) bjalo ka ge o fetotšwe. Melao ya Mongwalo le Mopeleto e hlomilwe le go bušeletšwa go ya ka taelo ya PanSALB yeo e tšwago go Molaotheo wa Rephabliki ya Afrika Borwa (Molao wa 108 wa 1996), Molao wa PanSALB (Molao 59 wa 1995) bjalo ka ge o fetotšwe ka Molao 10 wa 1999) gammogo le Molao wa Tirišo ya Maleme a Semmušo (Molao 12 wa 2012).

Puku e tla dirišwa mabakeng a dikgakollo gomme PanSALB e amogela ditshwayotshwayo tša mohuta wo mongwe le wo mongwe tšeo di ka lebišwang go:

Mohlankedimogolophethiši

Kantoro ya Mohlankedimogolophethiši wa Dipolelo

Boto ya Maleme ka moka ya Afrika Borwa

Private Bag X08

Arcadia

0007

Goba

Emeile: communication@pansalb.org

ISBN: 978-0-621-47973-7

Kgatišo ya pele 2008

Kgatišo ya bobedi 2019

Ditokelo ka moka di beetšwe

Ga go na le karolo ya kgatišo ye yeo e tla gatišwang gape, go bolokwa ka mokgwa wa go ka hlagišwa gape, goba go fetišwa ka mokgwa ofe kapa ofe, wa seelektronike, go kgatišwaleswa, go rekhotwa, goba ka tsela ye nngwe, ntle le go hwetša tumelelo ya go ngwalwa go tšwa go moswari wa tokelo ya pukwana ye. Go khopha goba go gatiša puku ye e le mokgwa wa mothopo wa tšhelete ga gwa dumelelwa.

E NGWADILWE LE GO RULAGANYWA KE MALOKO A SEPEDI NATIONAL LANGUAGE BODY (NLB) KA THEKGO YA DITŠHELETE GO TŠWA GO BOTO YA MALEME KA MOKA YA AFRIKA BORWA.

KETAPELE

Puku ye ya Melao ya Mongwalo le ya Mopeleto ya Sepedi, e tšweleditšwe ke maloko a Sepedi National Language Body ka tlhohleletšo, tšhušumetšo le thekgo ya ditšhelete go tšwa go Pan South African Language Board (PanSALB). Maikemišetšo a puku ye ke go lebeledišiša, go kaonafatša le go kgonthišiša melao ya mongwalo le mopeleto ya polelo ye, yeo e ka nyakago go sokollwa goba go oketšwa. Melao yeo e kaonafatšwago ke yeo e phatlaladitšwego ke PanSALB ka 2008, e be e le Kgatišo ya pele. Go na le mongwalo le mopeleto ye mengwe yeo e gatišitšwego ke Diboto tša maleme tša pele.

Ka fao ye ke Kgatišo ya bobedi ya maiteko a go kaonafatša melao ya polelo ye yeo e gatišitšwego ke PanSALB. PanSALB e rata gore puku ye e be sehlahlhi seo se ka tšwelago dihlopha tšeo di latelago mohola: baithuti, barutwana, banyakišiši, bangwadi le bašomiši ba puku ye ka kakaretšo. Ka mantšu a mangwe, e ka ba mothopo wa yo mongwe le yo mongwe yoo a nago le kgahlego le tumo ya go ithuta le go ngwala polelo ye ya Sepedi ka maleba.

Go no swana le dikgatišo tšeo di fetilego pele ga yona, le yona kgatišo ye a re e šomišeng ka kwešišo ya gore ge polelo e le gare e gola, melao le yona e ka fetoga goba e ka oketšega. A re e tšeeng e le puku yeo e re fago monyetla wa go tsitsinkela melao ya mongwalo le ya mopeleto ya Sepedi gore re tle re kgone go fahlogela tšeo di nyakago go lokišwa le go oketšwa ka maleba.

Ntle le melao ya mongwalo le ya mopeleto, puku ye le yona e akaretša mareo le mahlalošagotee. Go pepeneneng gore ka pukung ya mohuta wo ga go kgonege gore go ngwalwe mareo ka moka a polelo ya Sepedi. Ka fao, mareo ao a lego ka gare ga puku ye ke kokedetšo ya mareo ao a tšwelelago ka dikgatišong tšeo di fetilego.

Go phethagatša morero wa go akaretša maleme ka moka ao a amago Sepedi, pukung ye go lekilwe go ngwala a mangwe a mahlalošagotee ao a tšwelelago mo polelong ye ya rena. Ka ge go šetše go hlalošitšwe, mahlalošagotee a polelo ye a ka se felelele matlakaleng a mmalwa a puku ye. Ao a lego ka mo pukung ye ke dikokedetšo fela.

A re šomeng mmogo gomme re baleng puku ye ka leihlo la tsitsinkelo gore re tle re kgone go phošolla, go sokolla le go oketša fao go nyakegago. Kaonafatšo ya melao ya polelo ke mošomo woo o tšwelago pele ka ge polelo e se ya ema felogotee. Ka go realo go bohlokwa gore re thome go swayaswaya tšeo re di bonago ge re dutše re šomiša puku ye gore re tle re kgone go e kaonafatša.

Ditšhišinyo ka moka tša mabapi le go phošolla goba gona go maatlafatša puku ye, di romelwe go: PanSALB
Private Bag X08
Arcadia
0007

Goba

Emeile: communication@pansalb.org

DITEBOGO

Bakgathatema mo poeletšong le kaonafatšong ya puku ye ya Melao ya Mongwalo le ya Mopeleto ya Sepedi, Kgatišo ya bobedi , ebile ed maloko a Sepedi NLB ke bao ba latelago:

Ngaka Paulina Mangoale (Modulasetulo)

Ngaka Mokgobo Kanyane (Motlatšamodulasetulo)

Ngaka Victor Mojela (Morulaganyimogolo wa NLU)

Mohumagadi Mokgadi Selokela (Mongwaledi)

Ngaka Juliet Masalesa

Morena Malese Mokoko

Morena Nonyane Tseke

Morena Sehloidi Mabitje

Morena Jeremia Kekae

Mošomo wo nkabe o se wa direga wa ba wa phethagala ka tsela ye, ge nkabe Sepedi NLB e se e hwetše thušo go tšwa go Kantoro ya PanSALB ka phorofentsheng ya Limpopo, ka fase ga ketapele ya Ms Joyce Madiba le bathuši ba gagwe e lego Morena Samuel Mabunda le Mohumagadi Mokgadi Makeketlana. Re tšwela pele go leboga bašomiši le barati ba polelo ye. Re rata gore go lena mafolofolo a lena, lerato la lena la polelo, tsebo le maitemogelo a polelo ye di bonagetše. Re re, le ka moso ge le kgopelwa thušo le dire ka yona tsela yeo gore polelo ya rena e tle e golele pele.

Ka go realo maloko a Sepedi NLB, legatong la PanSALB, a rata go leboga bakgathatema bao ba latelago:

- Barutiši le Baeletši ba Kharikhulamo (Curriculum Advisors): Seleteng sa Capricorn
- Barutiši le Baeletši ba Kharikhulamo (Curriculum Advisors): Seleteng sa Mopani
- Barutiši le Baeletši ba Kharikhulamo (Curriculum Advisors): Phorofentsheng ya Gauteng
- Kgoro ya Dipapadi, Bokgabo le Setšo ya Bosetšhaba
- Bafahloši ba Unisa, ba Yunibesithi ya Limpopo le ba Yunibesithi ya Venda

E ka ba phošo ge re ka lebala tema yeo e kgathilwego ke baithuti ba Yunibesithi ya Limpopo ka go Lefapha la Diphetolelo le Maleme, e lego Ms Dimakatso Kgwadi le Ms Hunadi Bosoga.

Maloko a Sepedi a leboga gape Mohumagadi Angelina Netshiheni, yo e lego molaodi wa diNLB mo ofisingkgolo ya PanSALB ka moo a thušitšego peakanyong le thumeletšong ya puku ye, gammogo le Ms Munyadziwa Ngwana, e lego Graphic Designer ofisingkgolo ya PanSALB ka tema ye bohlokwa yeo a e kgathilego go feleletšeng ga mošomo wo.

Thobela

Maloko a Sepedi NLB.

KETAPELE KA MODULASETULO WA BOTO

Go ya ka histori, kgatelopele ya dipolelo tša setšo sa SeAfrika e tlaetšwe ke ditlhohlo tša polelo tšeo di hlotšwego ke go tlogelwa ga beng ba polelo mo go tlhabollo ya dingwalwa tša dipolelo tše. Ngwalollo ya dipolelo tša SeAfrika go mongwalo wa go lekanyetšwa ke dimišinare tša Yuropa, e tlišitse diphetho tše dintši tšeo di sa phošollegego mabapi le mopeleto wa mantšu a mangwe, seo se hlotšego dingangišano tša go se fele gare ga ditsebi tša polelo. Boto ya Maleme ka mokaa Afrika Borwa (PanSALB) e lebane le mošomo wo mogolo wa go phošolla go se loke ga ditiro tša dipolelo, e lemoga gore tšwetšopele ya dipolelo ke mošomo wo mogolo wa go se fele. Go iša pele, dihlohleletšo tša ka ntle tša go swana le go fetogela go titšithale le kgatelopele ya thekenolotši go kgontšha kgolo ya ka lebelo go mongwalo. Go sepedišana le seo, tšhepedišo yee swanetše go rarolla kgolo ya maitirelo ya polelo; badiriši ba polelo e tee ba swanetše go tšeelagodimo gore ga go na polelo e tee yeo e kgonago go tšweletša mehuta ya go fapafapana le maemo a kwešišo ya batho.

PanSALB e laetšwe go tšwetša pele maikarabelo a setšhaba le a motho yo mongwe le yo mongwe go lota le go šireletša dipolelo tša setlogo go netefatša tšhomišo ya tekatekano ya dipolelo ka moka. Ga go hlokege go botšiša gore šedi ya go ikgetha e swanetše go fiwa tšwetšopele ya dipolelo tšeo di bego di gateletšwe, go di phagamiša go ya go maemo a bohlokwa bja mahlale le kgwebo. Tšwetšopele ya mongwalo wa dipolelo tša setšo le tekanyetšo ya mareo ke kgato ye bohlokwa ya go phatlatatša boitemogelo bja batho. Ka ge dipolelo di tletše ka maikutlo gape e le botebo bja dikamano tša batho, go ra gore dipolelo di kgontšha go kopanya batho.

Boto e tšweletša ditebogo go dihlengwa ka moka tša PanSALB, tšeo e lego, Dikomiti tša Phorofentshe tša Polelo, Dihlongwa tša Bosetšhaba tša Polelo le Diyuniti tša Bosetšhaba tša Tlhamo tša Dipukuntšu tšeo di bilego le seabe sa go šireletša le go tšwetša pele ditokelo tša rena tša dipolelo. Re leboga bašomi ba PanSALB bao ba beakantšego mošomo wo. Le ge go na le dipolelo tše 11 tšeo di filwego maemo a semmušo, puku ye e akaretša dipolelo tšeo di sa hlwago di fiwa maemo go ya ka Molaotseo, go tlišetša gore polelo ga se ya swanela go ba ya semmušo gore e hwetše tšhireletšo. Go tšwetša pele polelo ke go maatlafatša setšhaba seo se e bolelago. Go šomišwa ga malementši go hlohleletša boleng bja botho, kgotlelelo, go amogelwa le go fapafapana ga batho, mekgwa yeo setšhaba sa rena se e nyakago mo nakong ye go feta peleng. Maitekelong a rena a go bušetša PanSALB maamong a yona, a re tšweleng pele go hlahlwa ke motheo wa go ba bašomedi ba naga ya rena yeo re e ratago.

Dr Tebogo David Maahlamela

Modulasetulo: Boto ya Maleme ka moka ya Afrika Borwa

DITENG

Kgaolo

Letlakala

1.	DITLHAKA, MEDUMO, DITUMANOŠI LE DITUMAMMOGO TŠA Sepedi.....	11
1.1	Ditlhaka.....	11
1.2	Medumo.....	11
1.3	Ditumanoši.....	11
1.3.1	Ditumanoši tša motheo.....	11
1.3.2	Mabaka ao a rotošago ditumanoši.....	13
1.3.3	Dinoko tša ditumanoši.....	14
1.3.4	Momagano ya ditumanoši.....	15
1.3.5	Leswao la kapi go ditumanoši.....	15
1.3.6	Ditumanoši le maekiši.....	16
1.3.7	Ditumanoši le malahlelwa.....	16
1.4	Dikatumanoši.....	16
1.4.1	Dikatumanoši le nyenyefatšo.....	16
1.4.2	Mantšu ao a ka tšeago <i>-w-</i> goba <i>-y-</i>	16
1.5	Ditumammogo.....	17
1.5.1	Ditumammogo le lefelo la kwagatšo.....	17
1.5.2	Dinoko tša ditumammogo.....	20
1.5.3	Ditumammogo le medumo yeo e sego ya tlwaelega fela e dumeletšwe.....	20
1.5.4	Ditumammogo le maekiši.....	21
2.	TLOGELO.....	22
2.1	Tlogelo ya ditumanoši goba ditumammogo.....	22
2.2	Tlogelo ya makgokarui.....	22
2.3	Tlogelo ya lekgokahlao di goba lekgokaamanyidiri.....	22
2.4	Mantšu ao a dumeletšwego go ka šomiša tlogelo goba a se e šomiše.....	23
2.5	Tlogelo ya sediri.....	23
2.6	Tlogelo ya hlogo ya leina.....	23
2.7	Tlogelo ya lekgokedi <i>le</i> go mašalašala.....	23
2.8	Tlogelo ya <i>-na</i> go lešalašala <i>gona</i>	24
2.9	Tlogelo go lefethilephethikgauswi.....	24
2.10	Tlogelo ya lebopi go madiring.....	24
3.	MASWAODIKGA.....	25
3.1	Tšhomišo ya dihlakakgolo.....	25
3.1.1	Go mainaina.....	25
3.1.2	Go lebopi la lehlathifelo Ga.....	26
3.1.3	Go lebopi la lehlathifelo ga.....	27
3.1.4	Go hlogo ya bontši bo.....	27
3.1.5	Go maina a go thoma ka Mma-.....	27
3.1.6	Go dithayitlele.....	27
3.2	Tšhomišo ya ya khutlo (.).....	28
3.2.1	Mafelelong a lefoko.....	28
3.2.2	Go khutsofatšo ya matšatši a beke.....	28
3.2.3	Go mantšu a mangwe.....	28
3.3	Tšhomišo ya dikhutlo tše tharo tša go šalana morago (...).....	29
3.4	Khutsofatšo ya dithaetlele.....	29
3.5	Tšhomišo ya leswaopotsišo (?).....	29
3.5.1	Go mabotšiši a nako.....	29
3.5.2	Go mabotšiši a lefelo.....	30
3.5.3	Go mabotšiši a mokgwa.....	30

3.5.4	Go mabotšiši a lehlaodi	30
3.6	Tšhomišo ya fegelwana (.)	30
3.6.1	Fao dilo di balwago ka go latelana ga tšona.....	30
3.6.2	Fao go farologanywago magareng ga thabekutu le thabehlaodi goba leamanyidiri	30
3.6.3	Fao mafoko a mabedi a kgomagantšwago ka makopanyi.....	31
3.6.4	Fao taba e gatelelwago	31
3.6.5	Fegelwana le thotogo ya ditumanoši	31
3.6.6	Fegelwana le mahlalošagotee ka pukuntšung.....	31
3.7	Tšhomišo ya mašakana, disekwere le dipharenthesese(, [] le { })...	32
3.7.1	Mašakana a sekantikodiko ()	32
3.7.2	Mašakana a sekwere []	32
3.7.3	Mašakana a pharenthesese { }	32
3.8	Tšhomišo ya kgorwana (-)	32
3.8.1	Go laetša tatelano ya dilo	32
3.8.2	Ge go boelwa mantšu thwii.....	32
3.8.3	Go laetša botelele goba go gogwa ga ditumanoši.....	32
3.9	Tšhomišo ya ditsebjana (“ ”) le (‘ ’)	33
3.9.1	Tšhomišo ya (“ ”)	33
3.9.2	Tšhomišo ya (‘ ’)	33
3.10	Tšhomišo ya aphoseterofi (')	33
3.11	Tšhomišo ya tlami goba hayefene (-)	33
3.11.1	Go kgaogantšha mantšu ka dinoko)	33
3.11.2	Go laetša dihlogo tša maina le mafetšo	34
3.11.3	Go laetša meselana ya mantšu le mafetšo	34
3.11.4	Go laetša tlogelo ya lekgokahlaodi goba ya lekgokaamanyi.....	34
3.12	Tšhomišo ya thaladi (-)	34
3.13	Tšhomišo ya seleše sa go ya pele (/)	34
3.13.1	Bjalo ka <i>goba</i>	34
3.13.2	Go laetša dinoko tša mantšu	35
3.14	Tšhomišo ya seleše sa go ya morago (!)	35
3.15	Tšhomišo ya leswayo la tlabego (!)	35
3.16	Tšhomišo ya asetereki (*)	35
3.16.1	Go laetša gore lentšu ga se le ngwalwe ka tshwanelo	35
3.16.2	Go laetša mmadi tlhalošo ya lentšu lefokong	36
3.16.3	Ge go ngwalwa leina la maithomelo la motho	36
3.17	Tšhomišo ya leswayo la e lekana le (=)	36
3.18	Tšhomišo ya leswayo (>) le la (<)	36
3.18.1	Go laetša gore se sengwe se fetogetše go se sengwe (>)	36
3.18.2	Go laetša gore se sengwe se tšwa go se sengwe (<).....	36
3.18.3	Go laetša gore se sengwe se feta goba se fetwa ke se sengwe	36
3.19	Tšhomišo ya leswayo la khutlofegelwana (:)	37
4.	TŠHOMIŠO YA MESELANA...	38
4.1	Tšhomišo ya moselana wa -go le wa -ng	38
4.1.1	Bjalo ka maemelani a leamanyidiri	38
4.1.2	Bjalo ka maemelani a kganetšo.....	38
4.2	Tšhomišo ya moselana wa -ng	38

4.2.1	Go laetša potšišo	39
4.2.2	Go laetša bontši go modirišotaelo.....	39
4.2.3	Go laetša tlhompho (honorifiki)	39
4.3	Meselana ya lediri	39
4.4	Tšhomišo ya moselana wa -ana	40
4.4.1	Go laetša nyenyefatšo.....	40
4.4.2	Go laetša tekatekanyo.....	40
4.4.3	Go laetša lerato	40
4.4.4	Go laetša botshadi.....	40
4.5	Diphethogomedumo tša go hlolwa ke moselana wa -ana	40
4.6	Tšhomišo ya moselana wa -nyana	41
4.7	Tšhomišo ya moselana wa -gadi	41
4.7.1	Go laetša botshadi goba bosadi	41
4.7.2	Go laetša bogolo bjo bogolo goba bogolo bja go makatša.....	41
4.8	Tšhomišo ya moselana wa -adi	41
5.	MABOPI	42
5.1	Madiri a nokotee le hlogo ya e-	42
5.2	Tšhomišo ya dihlogo tša lehlathi ga- le ya go-	42
5.2.1	Go hlogo ga-	42
5.2.2	Go hlogo go-	43
5.3	Tšhomišo ya hlogo ka	43
5.3.1	Go lehlathi.....	43
5.3.2	E le letlema	43
5.3.3	E le sedirišwa	43
5.3.4	E le legonegi.....	43
5.3.5	E le le kgonegi la motho wa pele ka boteeng	43
5.4	Tšhomišo ya mahlaodi	44
5.4.1	Mahlaodi a tlhago	44
5.4.2	Modu wa lehlaodi -tee maineng a legoro la 9	44
5.4.3	Mantšu a mangwe a go felela ka -tee	44
5.5	Lentšu sena	44
5.5.1	E le lethušī.....	44
5.5.2	E le lediri.....	45
5.5.3	E le leba ka kganetšo	45
5.6	Lebopikganetšo se ke	45
5.7	Lephethi la lediri seke	45
5.8	Mainagokwa	45
5.9	Mabopi a modirišokgopelo	46
5.10	Le bopi ka be	46
5.10.1	E le lephethitšweledi	46
5.10.2	E le letlagotšweledi.....	46
5.11	Lebopi nkabe	46
5.12	Lebopi kaka (lekana le) ka modirišopego	46
5.13	Lebopi kake (lekane le) ka modirišotaelo	47
5.14	Lebopi ka ka (bjalo ka)	47

5.15	Lebopi kaakang	47
5.16	Lebopi kaaka	47
5.16.1	Go laetša seemo	47
5.16.2	Go laetša bontši	47
5.16.3	Go laetša bogolo	48
5.17	Mabopi a mathuši	48
5.17.1	Mathuši a tlhago	48
5.17.2	Mathuši ao a kgonago go šoma e le madiri	48
5.17.3	Mathuši a tlhago a go laetša gore mošomo ga o dirwe ka mafolofolo	48
5.18	Makopanyi	49
5.18.1	Makopanyi a lentšu le letee	49
5.18.2	Makopanyi a dihlopha tša mantšu	49
5.18.3	Makopanyi a go thoma ka e-	49
5.19	Makgokedi	50
5.19.1	Lekgokasediri e-	50
5.19.2	Lekgokasedirwa mo-	50
5.19.3	Makgokaamanyi	50
5.20	Lediri go re le go reng	50
5.20.1	Lediri go re	50
5.20.2	Lediri go reng	51
5.21	Lebopi a ke re (supposing/let's say)	51
5.22	Lebopi akere	51
5.23	Lebopi ere/ema	51
5.24	Lebopi e re	52
5.25	Mabopi a lebaka	52
5.25.1	Lebjale	52
5.25.2	Lefetile	52
5.25.3	Letlago	52
5.25.4	Lebjaletšweledi	52
5.25.5	Lefetiletšweledi	53
5.25.6	Lebjaletlagotšweledi	53
5.25.7	Lebjalephethi	53
5.25.8	Lefetilephethi	53
5.25.9	Lebjalekgonegi	53
5.25.10	Lefetilekgonegi	53
5.25.11	Lebjalekgonegitšweledi	53
5.25.12	Lefetilekgonegitšweledi	54
6.	LERUI	55
6.1	Sebopego sa lerui	55
6.2	Mašalarui le makgokarui	55
6.2.1	Lešalarui la motho wa pele ka boteeng	55
6.2.2	Makgokarui le magoro a maina	55
7.	MAGORO A MAINA, MAŠALAŠALA, MAŠALAŠUPI LE MAŠALAŠUPILEBA	57
7.1	Magoro a maina, mašalašala, mašalašupi le mašalašupileba	57
7.2	Tšhomišo ya mašalašupi	58
8.	MAADINGWA (MATŠEWA)	59
8.1	Phetolelo ya medumo ya go tšwa dipolelong tše dingwe.....	59

8.2	Medumo yeo e sego ya dumelelwa polelong ya rena.....	61
9.	MAINA A DIKGWEDI LE DIHLA TŠA NGWAGA.....	62
9.1	Maina a dikgwedi.....	62
9.2	Maina a dihla tša ngwaga.....	62
10.	DINOMORO, MABALATATELANO, DIPALOPHATLO LE TEKANYO YA BOKGOLE, BOIMA LE KHAPHASITHI.....	63
10.1	Dinomoro.....	63
10.2	Mabalatatelano.....	63
10.3	Mabalatatelano a mahlathi a molkgwa ka mabadi.....	64
10.4	Dipalopatlo.....	64
10.5	Bokgole, boima le khaphasithi.....	64
10.5.1	Mongwalo wa bokgole, boima le khaphasithi.....	64
11.	THATAFATŠO YA MAINA, MAHLAODI LE MADIRI.....	65
11.1	Thatafatšo ya maina.....	65
11.1.1	Maina a legoro la 9.....	65
11.1.2	Maina a legoro la 10.....	65
11.1.3	Thatafatšo ya maina a go tšwa go madiri.....	65
11.1.4	Thatafatšo ya maina a go tšwa go madiri a go boeletša lentšu.....	65
11.2	Thatafatšo ya mahlaodi.....	66
11.2.1	Mahlaodi a legoro la 8.....	66
11.2.2	Mahlaodi a legoro la 9.....	66
11.2.3	Thatafatšo ya mahlaodi a legoro la 10.....	66
11.3	Thatafatšo ya madiri.....	66
11.3.1	Thatafatšo ya lentiri.....	66
11.3.2	Thatafatšo ya leitiri.....	66
11.3.3	Thatafatšo ya lediriši.....	67
12.	MANTŠU A MANGWE A GO GAKANTŠHA.....	68
13.	MANTŠU AO A NAGO LE TLHALOŠO YA GO SWANA.....	71
13.1	Mahlalošagotee.....	71
13.2	Mahlalošagotee a madiri.....	71
13.3	Mahlalošagotee a maina.....	73
13.4	Mahlalošagotee a mahlathi.....	74
13.5	Mahlalošagotee a mahlaodi.....	74
13.6	Makopanyi.....	74
14.	MAREO.....	75
	METHOPO YEO E DIRIŠITŠWEGO (PIPILYOKERAFI).....	86

KGAOLO YA 1

1. DITLHAKA, MEDUMO, DITUMANOŠI LE DITUMAMMOGOTŠA SEPEDI

MOLAO WA 1

1.1 Ditlhaka

Sepedi se na le ditlhaka tše di latelago:

a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, w, x, y le *z*.

MOLAO WA 2

1.2 Medumo

Medumo ya Sepedi yona ke yeo e latelago:

a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, w, x, y, z, ts, tsh, tš, tšh, ph, pšh, pš, kh, kg, kgw, khw, th, thw, ng, ny, tl, tlh, tlw, tlhw, sw, hl, hlw, psh, nc, nx, bj, kw, hw, lw, tw, tsw, tšw, pšhw, tšhw, ngw, nyw, tshw, nt, ntw, ntsh, ntš, ntšh, ntshw, nk, nkhw, mp, mph, mpš, mpšh, nny, nngw le *nng*

Mohlala: Ditlhaka le medumo ke tšeo di latelago:

Ditlhaka: mosadi: *m, o, s, a, d, i*
monna: *m, o, n, n, a*

Medumo: mosadi: *[m o s a, d i]*
monna: *[m o n, a]*

Medumo ya Sepedi e arogantšwe ka diripa tše tharo: ditumanoši, ditumammogo le dikatumanoši.

MOLAO WA 3

1.3 Ditumanoši

1.3.1 Ditumanoši tša motheo

Go hlaolwa ditumanoši tše di šupago tša motheo:

a [a]

e [e]

ê [ɛ]

i [i]

o [o]

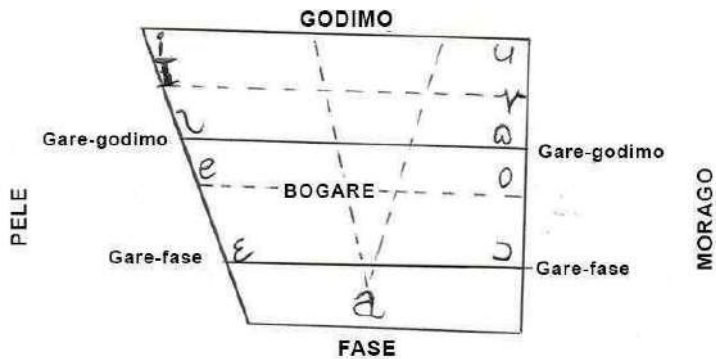
ô [ɔ]

u [u]

Tafola ye e latelago e laetša ditumanoši tša motheo.

Mongwalo woo o tlwaelegilego	IPA(International Phonetic Association)	Ziervogel, et al.
a	[a]	[a]
e	[ɪ]	[e]
i	[i]	[i]
o	[ɔ]	[o]
u	[u]	[u]
ê	[ɛ]	[ɛ]
ô	[ɔ]	[ɔ]

Papetla ya go laetša lefelo la kwagatšo la ditumanoši

Ditumanoši tše di hlatlošitšwego (rotošitšwego)

e	[ɪ]	[ɛ]
ê	[e]	[ɛ]
ô	[o]	[ɔ]
o	[ʊ]	[ɔ]

MOLAO WA 4

1.3.2 Mabaka ao a rotošago ditumanoši

Ditumanoši tša magareng di rotošwa ke ditumanoši tša godimo e lego *i* le *u*. Mo polelong yarena ditumanoši tšeo di rotošwa ke mabaka aoa latelago:

a) Moselana wa lephethi wa *-ile*

Tumanoši yeo e hlalago thotogo ya tumanoši ke *-i-* ya moselana woo. Yona e rotoša tumanoši *o* gomme ya kwala nka ke *-u-*.

Mohlala: roka > rokile e sego **rukile* lema
> lemile e sego **limile* kwa >
kwele e sego **kwile*

b) Moselana wa lefelo (i) *-ng*

Tumanoši ye ya *-i-* ga e bonale ka go moselana wa lefelo wa *-ng* efela khuetšo ya yona e bonala ka go rotoša tumanoši ya go tla pele ga yona.

Mohlala: mohlare > mohlareng: go rotogile *-e*
maope > maopeng: go rotogile *-e*
phapoše > phapošeng e sego **phapušeng*: go rotogile *-o-*

c) Moselana wa lediriši wa *-iš-*

Mohlala: lokiša e sego **lukiša*
botšiša e sego **butšiša*
kweša e sego **kwiša*

d) Moselana wa tirwa wa *-iw*

Mohlala: roka rokiwa e sego **rukiwa*
botša botšiwa e sego **butšiwa*
kweša kwešwa e sego **kwišwa*

e) Mainamatšo

Ditumanoši di rotoga ge re hlama maina ka go hlomesetša moselana wa *-i* go dikutu tša madiri, fao *-i* e huetšago *-e-*, goba *-o-* gomme tša kwagala nke ke *-i*.

Mohlala: mosepedi e sego **mosipidi*

mohlakodi	e sego	<i>*mohlakudi</i>
moroki	e sego	<i>*moruki</i>
mmopi	e sego	<i>*mmupi</i>

MOLAO WA 5

1.3.3 Dinoko tša ditumanoši

a) Go leitiri

Dinoko di bopša ke ditumanoši ka botšona ge re bopa leitiri.

Mohlala: *i* - to - ki - ša
i - pi - tša
i - tlha - ki - ša

b) Go mainamatšo

Dinoko tša mainamatšo a go tšwa go madiri a go thoma ka tumanoši.

Mohlala: epa > mo - **e** - po
opela > se - **o** - pe - di, mo - **o** - pe - di
aga > mo - **a** - gi
ikemišetša > ma - *i* - ke - mi - še - tšo

c) Go madiri a poeletšo ya kutu ya lediri

Dinoko tša madiri a go bopša ka go boeletša kutu ya lediri.

Mohlala: otlaotha > **o** - tla - **o** - tla
ahlaahla > **a** - hla - **a** - hla
itiaitia > *i* - ti - a - *i* - ti - ā
emaema > **e** - ma - **e** - ma

d) Go mašalašupi a kgato ya bobedi

Mohlala: Mašalašupi a kgato ya bobedi:
yo - **o**, se - **o**, go - **o**

e) Mašalašupileba a kgato ya bobedi

Mohlala: sego se-**o**

f) Go mantšu a mangwe

Mohlala: boomo	bo - o - mo
meetse	me- e -tse
phoofolo	pho- o -fol-o
pelwanatšhwana	pe-lwa-na-tšhwa- a -na

MOLAO WA 6

1.3.4 Momagano ya ditumanoši

Momagano ya ditumanoši ke phetogomodumo yeo mo go yona ditumanoši tše pedi di momaganago go hlama tumanoši ye tee. E ka ba tumanoši yeo e swanago le ye nngwe ya ditumanoši tšeo di momaganego goba e ka ba tumanoši ye ntshwa ya go se swane le tšona.

a) Momagano ya ditumanoši go hlama ya go swana le ye nngwe ya tšona

Mohlala: leihlo > **maihlo*: a + i = -a- > mahlo

Mo mohlaleng wa ka godimo go laetšwa gore -a- e momagane le -i- gomme tša hlama -a-, yeo e lego ye nngwe ya ditumanoši tše pedi.

b) Momagano ya ditumanoši go hlama ya go se swane le ye nngwe ya tšona

Mo go mohlala woo o latelago wa go laetša bontši bja leino, -e- le -i- di momagane gomme tša hlama -e- yeo e lego tumanoši ye ntshwa yeo e sa swanego le tšona.

Mohlala: leino > **maino*, a + i = -e-:meno.

MOLAO WA 7

1.3.5 Leswao la kapi go ditumanoši

Kapi (^) godimo ga ditumanoši ê goba ô ga go sa le bohlokwa gore e ngwalwe ka lebaka la gore thalošo ya lentšu le lengwe le le lengwe e laolwa ke tšhomišo ya lentšu leo lefokong. Seo se ra go re ga se ra swanela go laetša dingwalwatshwano ka go šomiša kapi.

Mohlala: Ba hlabile *pholo* ye ntsho.
Pholo ya mabele e dirwa sehleleng sa marega.

Ga ke nyake go *bolela* le wena lehono.

Apea nama yeo gore e se tlo **bolela** ka mo rakeng.

MOLAO WA 8

1.3.6 Ditumanoši le maekiši

Ditumanoši di a boeletšwa go maekiši a go laetša tiragalo ya go tsenelela.

Mohlala: Go tonya *thwee!*
O no ikhomolela a re *tuu!*
Tsela ya gona e be e rile *thwi!*
Ka motseng go be go se na le motho go rile *nngoo!*

MOLAO WA 9

1.3.7 Ditumanoši le malahlelwa

Malahlelwa le ona a boeletša ditumanoši. Gape go šomišwa le leswao la makalo. Morago ga leswao la makalo go ngwalwa tlhaka ye kgolo.

Mohlala: Joo! O a mpolaya naa?
Ee! O tla tsena kotsing.
Aaa! O gobadišwe *ke eng?*
Mmawee! Ke wele.

MOLAO WA 10

1.4 Dikatumanoši

1.4.1 Dikatumanoši le nyenyefatšo

Dikatumanoši tše di šomišwago mo polelong ya rena ke tše pedi, e lego *y* le *w*. Medumo ye ye mebedi, e tšwelela ka nyenyefatšo ya maina ao a felelago ka tumanoši yeo e bopago senoko.

Mohlala: tši	- e	>	tšiyana
le	- e	>	leyana
moru	- i	>	moruwana
po	- o	>	powana
dipo	- u	>	dipowana
kgom	- o	>	kgongwana -o e fetogile -w-
lelem	- e	>	lelengwana -e e fetogile -w-

MOLAO WA 11

1.4.2 Mantšu ao a ka tšeago -w- goba -y-

Mohlala: rešiwō	goba	rešiyo
boya	goba	bowa (ge o etšwa go gongwe)

MOLAO WA 12

1.5 Ditumammogo

Ditumammogo ke tšhe di latelago:

b, bj, c, d, f, fs, fš, g, h, hl, hlw, hw, j, k, kg, kgw, kw, kh, khw, l, lw, m, n, nc, nt, ntw, ng, ngw, nx, ny, nyw, p, ph, psh, pš, pšh, r, s, š, sw, t, tw, th, thw, tl, tlw, tlh, ts, tsw, tshw, tsh, tš, tšh, tšw, tšhw, pšhw, v, w, x, y le z.

MOLAO WA 13

1.5.1 Ditumammogo le lefelo la kwagatšo

a) Ditumammogo tša melomong: ditumammogopou

b [β]

p [pʰ]

ph [pʰ]

m [m]

ps [psʰ]

b) Ditumammogo tša marinining: ditumammogorinini

t [tʰ]

s [s]

ts [tsʰ]

tl [tʰ]

th [tʰ]

tlh [tʰ]

tsh [tsʰ]

r [r]

hl [ʔ]

l [l]

n [n]

psh [psʰ]

d [ɗ]

y [j]

ny [ɲ]

c) Ditumammogopouinong

f [f]

f [ϕ]

d) Ditumammogo tša lelengwaneng: ditumammogotengwana

ng [ŋ]

k [kʰ]

kh [kʰ]

h [ɬ]

g [ɣ]

kg [kxʰ]

w [w]

e) Ditumammogo tša magalagapeng: ditumammogogalapa

š [ʃ]

tš [tʃ]

tšh [tʃʰ]

bj [βʒ]

pš [pʃ]

pšh [pʃʰ]

fš [fʃ]

fš [Øʃ]

j [ʒ]

ny [ɲ]

h [ɬ]

Tafola yeo e latelago ke kakaretšo ya mongwalo wa sefonetiki wa ditumammogo.

LEFelo LA KWAGATŠO										MOKGWA WA KWAGATŠO									
		Tummamogokodu	Tumammogotengwana	Tummamogotengwanatu	Tumammogogalapa	Tumammogogalaparinini	Tumammogogalapa ya moseo	Tumammogorinini	Tumapoutengwana		Tumammogopougalapa	Tumammogopourinini		Tumammogopouino	Mo moya o tšwago gona	Boemo Bja kodu	Lefelo leo moya o fetago go lona	Mokgwa wo moya o lokollwago ka gona	PEAKANYOKARETŠO
p'	p ^h		ps'	pʃ' ps ^{h'}		t'	tl' ^h tʃ' ts' ts ^h	tʃ' tʃ ^h				k'	k ^h		Kodu Maswafo Maswafo Kodu Maswafo	Tummamogotu	Gare Hlakore Gare	Thunya Putšwetšo Gwaša Putšwetšo	
						r			f						Maswafo Maswafo	Tummamokodu Tummamokodu	Hlakoregare	Rora	
β	m	f	fs	ff'/f β βj	w	s	j f l n	j n		h	η	Υ	h		Maswafo Tumammokodu Tumammokodu Maswafo Maswafo Maswafo	Tumammogotu Molomogare Molomogare Maswafo Nko	Molomogare Hlakorigare Hlakorigare	Gwaša Gwaša Gwaša Galagala Galagala Kwagala	DITUMAMOGOTŠWELEDI
														h	Maswafo	Lentsu la mohemo	Molomogare		

MOLAO WA 14

1.5.2 Dinoko tša ditumammogo

a) Ditumammogo *l, m, n* le *r*

Go no swana le ditumanoši, ditumammogo tše: *l, m, n, le r* le tšona di kgona go tšwa ka dinoko.

Mohlala:	lla	>	<i>l</i> - la
	mollo	>	mo - <i>l</i> - lo
	mma	>	<i>m</i> - ma
	nthata	>	<i>n</i> - tha - ta
	rra	>	<i>r</i> - ra

b) Medumo ya *ny* le *ng*

Medumo ya *ny* le *ng* e emelwa ke *n goba m* ge re bopa mantiri a motho wa pele ka boteeng.

Mohlala:	<i>ny</i> aka nna	>	<i>n</i> - nya - ka
	<i>ny</i> atša nna	>	<i>n</i> - nya - tša
	<i>ny</i> ala	>	<i>n</i> - nya - la
	<i>ng</i> wapa nna	>	<i>n</i> - ngwa - pa
	<i>ng</i> waya	>	<i>n</i> - ngwa - ya

c) Modumo wa *ng* le legoro la 9

Modumo wa *ng*- o emelwa ke *n*- maineng a mangwe a legoro la senyane.

Mohlala:	nkgo	>	<i>n</i> - kgo
	nku	>	<i>n</i> - ku
	nkgokolo	>	<i>n</i> - kgo - ko - lo
	nko	>	<i>n</i> - ko

d) Modumo wa *ng* le lehlaodi

Modumo wa *-ng*- o emelwa ke *n*- ge o tšwelela pele ga lehlaodi la lebadi la go laetša selo se setee.

Mohlala:	nngwe	>	<i>n</i> - ngwe
-----------------	-------	---	-----------------

MOLAO WA 15

1.5.3 Ditumammogo le medumo yeo e sego ya tlwaelega fela e dumeletšwe

Medumo ye mengwe e dirišwa mongwalong wa Sepedi go emela medumo ye mengwe yeo e tšwelelago; kudu go maekiši, malahlelwa le go mantšu a mangwe ao a fetoletšwego go tšwa dipolelong tše dingwe.

Mohlala:	<i>nc</i>	>	n - ce - n - ce - n - ce
	<i>x</i>	>	n - xa - n - xa - be , nxa!

v	>	se - vu - ru - vu-ru, va-ye-ra-se,vi-di-yo
z	>	zwii
b	>	bo - to, po - to
da	>	da - li - ya, kha - le - n - ta - ra, khalendara
de	>	de - mo - ke - ra - si
do	>	le - do - m - po - lo
c	>	ce - ce - ce

Mantšu ao a tšerwego malemeng a mangwe go swana le Selathini, ga a fetoše mongwalo, fela a swanetše go ngwalwa ka ithaliki.

Mohlala: *vivace, soprano, pianissimo, bj.bj.*

MOLAO WA 16

1.5.4 Ditumammogo le maekiši

Ditumammogo le tšona di a ipoeletša go maekiši.

Mohlala: O e kgeitše a e re **tlerr!**
Leeba le fofile la re **phurr!**

KGAOLO YA 2

2. TLOGELO

Phetogomodumo ye ya tlogelo e hlolela ke ge go tlogelwa modumo goba senoko mantšung a mangwe.

MOLAO WA 17

2.1 Tlogelo ya ditumanoši goba ditumammogo maineng

Mohlala: mama	>	mma:	go tlogetšwe -a-
molelo	>	mollo:	go tlogetšwe -e-
rara	>	rra:	go tlogetšwe -a-
lela	>	lla:	go tlogetšwe -a-
re bjalo	>	realo:	go tlogetšwe -bj-

MOLAO WA 18

2.2 Tlogelo ya makgokarui

Makgokarui a tlogelwa le medumo ye mengwe gomme sediri sa kgomagantšhwa le kutu ya lerui.

Mohlala: Tate wa gagwe.	>	tatagwe: go tlogetšwe e, w le ga
Ngwana wa ka.	>	ngwanaka: go tlogetšwe lekgokarui wa
Bana ba gabo.	>	banababo: go tlogetšwe lekgokarui ga
Bana ba gešo.	>	banabešo: go tlogetšwe lekgokarui a le g

MOLAO WA 19

2.3 Tlogelo ya lekgokahlaodi goba lekgokaamanyidiri

Lekgokahlaodi goba lekgokaamanyidiri ge di tlogelwa, leina le kutu ya lehlaodi goba lekgokaamanyi, di a kopantšhwa ge go bopiwa mainagokwa. Mo maineng a mangwe go tlogelwa le modu wa leina leo le hlaolwago gammogo le moselana wa **-go** wa go laetša leamanyidiri.

Mohlala: Kanegelo ye kopana.	>	kanegelokopana: go tlogetšwe ye
Lekgolo le tše tharo	>	lekgolotharo: go tlogetšwe le tše
Batho ba baso	>	bathobaso: go tlogetšwe ba
Monna yo mogolo	>	monnamogolo: go tlogetšwe yo
Motho yoo a ntshepetšago bošego	>	montshepetšabošego: go tlogetšwe -tho, yoo, a le -go
Motho yoo a ratiwago	>	moratiwa: go tlogetšwe -tho, yoo, a le go
bjalo ka tau	>	bokatau: go tlogetšwe -jal- ya bjalo

bjalo ka tau	>	bjaka tau: go tlogetšwe -lo-
ya gabo	>	yabo: go tlogetšwe ga-
wa gabo	>	wabo: go tlogetšwe ga-

MOLAO WA 20

2.4 Mantšu ao a dumeletšwego go ka šomiša tlogelo.

Moselana wa ledirolli wa Sepedi ke **-olol-** fela ge re ngwala madirolli re ka tlogela **-o-** ya bobedi..

Mohlala: bofolla
logolla
lomolla
lemolla
rutolla

MOLAO WA 21

2.5 Tlogelo ya sediri

Ge sediri se tlogelwa sona se emelwa ke lekgokasediri.

Mohlala: **Morutiši** o ile phentšheneng.
O ile phentšheneng.

MOLAO WA 22

2.6 Tlogelo ya hlogo ya leina

Nakong ye nngwe hlogo ya leina e ka tlogelwa ge go ngwalwa.

Mohlala: letšatši goba tšatši
lerato goba rato

MOLAO WA 23

2.7 Tlogelo ya lekgokedi **le** go mašalašala

Ge lekgokedi le tlogelwa fao go tšwelelago lešalašala, senoko sa mafelelo sa lešalašala se fetoga hlogo ya lešalašala leo, eupša ge lešalašala e le **wena, we-** e fetogela go **-go**.

Mohlala: Ke sepetše le yena.	goba	Ke sepetše naye .
Mphetele le tšona.	goba	Mphetele natšo .
Ba nyaka go bolela le wena.	goba	Ba nyaka go bolela nago .

MOLAO WA 24

2.8 Tlogelo ya *-na* go lešalašala *gona*

Ge re hlama kganetšo ya lešalašala *gona* re ka tlogela modu wa *-na*.

Mohlala:	Matome ga a <i>gona</i> .	goba	Matome ga a <i>go</i> .
	Se be se se <i>gona</i> .	goba	Se be se se <i>go</i> .

MOLAO WA 25

2.9 Tlogelo go lefetilephethikgauswi

Lebopi la lefetilephethikgauswi ke *sa tšwa go*.

Mohlala:	Ke <i>sa tšwa go</i> mmona.	goba	Ke <i>satšo</i> mmona.
-----------------	-----------------------------	------	------------------------

Seo se diregilego ke gore medumo ya *wa* le *g* e tlogetšwe gomme lentšu la kgomagana.

MOLAO WA 26

2.10 Tlogelo ya lebopi *go* madiri

Leboping le *a* ya senoko sa bobedi le *g* di a tloga gomme gwa hlamega lentšu le letee. Seo se direga fela go madiri a lebjale.

Mohlala:	Ke <i>rata go</i> sepela le wena.	goba	Ke <i>rato</i> sepela le wena.
	Ke <i>nyaka go</i> ya toropong.	goba	Ke <i>nyako</i> ya toropong.

KGAOLO YA 3

3. MASWAODIKGA

Gore polelo ye nngwe le ye nngwe e hlake gabotse, go nyakega tšhomišo ye botse ya maswaodikga. Sepedi le sona se na le maswaodikga a mmalwa ao a re thušago gore mongwalo wa rena e be wa maleba.

MOLAO WA 27

3.1 Tšhomišo ya ditlhakakgolo

3.1.1 Go mainaina

Ditlhakakgolo di swanetše go dirišwa go ditlhaka tša mathomo tša mafoko le go mainaina ka kakaretšo. Tšeo di latelago ke mehlala fela.

Mohlala: Mathomong a lefoko:	Mafelelong a ba a sepela le bona.
Mainaina a batho:	Paulina, Victor, Mapula le Mokgobo.
Mainaina a mafelo:	Mashishing, Polokwane le Makurung.
Mainaina a mehlobo:	Mosotho, Bapedi le Mozulu.
Mainaina a dipolelo:	Sepedi, Sekgatla le Setlokwa
Mainaina a difane:	Mangoale, Mojela, Kanyane, Tseke, Mabitje, Masalesa, Kekae, Madiba, Mokoko, Kgwadi le Selokela
Mainaina a diyunibesithi:	Yunivesithi ya Afrika Borwa, Yunibesithi ya Pretoria
Mainaina a dikolo:	Sekolo se se Phagamego sa Malebo
Mainaina a ditumelo:	Sekeresete, Sejuda le Semoselemo
Mainaina a mabenkele:	McDonald, Spar le Shoprite
Mainaina a makgotla:	Lekgotla la Sepedi
Mainaina a dikuranta:	City Press, Sunday Times, le Seipone
Mainaina a dimakasine:	Bona, Drum le Longevity
Mainaina a dipuku:	Kgorong ya Mošate, Maaberone le Segagešo
Mainaina a maikhutšo a Bosetšhaba:	Letšatši la Basadi, Letšatši la Tokologo
Mainaina a menyanya	

goba mekete ya setšhaba: Halloween, Mokete wa Marula

Dinako tša Hisitori: Ntwa ya Bobedi ya Lefase

Mainaina a diporende: Coca Cola, Raese yaTastic

Mainaina a mawatle: Lewatle la India, Lewatle la Pacific

Mainaina a dinoka: Noka ya Limpopo, Noka ya Nile

Mainaina a dithaba: Dithaba tša Drakensberg, Dithaba tša Waterberg

Mainaina a diphororo: Diphororo tša Augrabies, Diphororo tša Victoria

Mainaina a disaetleloune: Saetleloune ya Idai, Saetleloune ya Kenneth

Mainaina a dikepe: Queen Victoria, MSC

Mainaina a ditimela: Gautrain, Blue Train

Mainaina a difofane: Boeing 737, Cessna

Mainaina a maemafofane: Heathrow, OR Tambo, King Shaka

MOLAO WA 28

3.1.2 Go lebopi la lehlathifelo Ga-

Mafelo a mangwe a theeletšwe ka magoši le mantona go ya ka ditšhaba tšeo di fapafapanego. Maina ao a fela a tšea lerui la lefelo e lego **Ga-** leo le bilego le kgomagantšhwa le leina leo. Modumo wa mathomo wa lerui leo o ngwalwa ka tlhaka ye kgolo gomme le leina la motho yoo a reeletšwego la ngwalwa ka tlhaka ye kgolo.

Mohlala: GaMashashane
GaMatlala
GaMothiba
GaMmalebogo
GaNchabeleng

MOLAO WA 29

3.1.3 Go lebopi la lehlathifelo *ga*

Lerui **ga** re le ngwala ka tlhaka ye nyenyane ebile e sa kgomagantšhwe le leina la sefane seo. Lebopi leo le hlaloša gore go bolelwa ka sefane e sego ka leina la motse goba ka lefelo ka kakaretšo. Ka nako ye nngwe lebopi leo le šoma le lebopi **ka**.

Mohlala: Re tla hlakana **ga** Malatji.
Re tla hlakana **ka ga** Malatji.

Ke ba hweditše **ga** motswala.

MOLAO WA 30

3.1.4 Go hlogo ya bontši **bo-**

Ge hlogo ya bontši **bo-** e dirišwa le leina hlogo yeo ga e ngwalwe ka tlhaka ye kgolo. Ke tlhaka ya mathomo ya leina leo fela yeo e swanetšego go ngwalwa ka tlhaka ye kgolo, ntle le ge hlogo ya **bo-** e le mathomong a lefoko leo. Godimo ga fao hlogo yeo e kgomagantšhwa le leina leo.

Mohlala: Ke bone **bo**Salamina maabane. (O be a na le ba bangwe).
BoMatlala ba tlile. (O be a na le ba bangwe).

Hlogo ye e ka šoma gape go laetša honorifiki; e lego tlhomphe, mo polelong ya rena.

Mohlala: Ke romilwe ke **bo**koko toropong. (Le ge o romilwe ke koko yo motee).
Bomma ba re ke go bitše.

MOLAO WA 31

3.1.5 Go maina a go thoma ka **Mma-**

Ge mosadi a nyetšwe, ka nako ye nngwe o fela a bitšwa ka sefane sa ka moo a nyetšwego ka gona. Pele ga sefane seo ka nako ye nngwe go ngwalwa lentšu le **Mma**, gomme la kgomagantšhwa le sefane. **Mma** le sefane di thoma ka dithaka tše dikgolo.

Mohlala: **Mma**Thulare
MmaLekakala
MmaKekana

MOLAO WA 32

3.1.6 Go dithaetlele

Dithaetlele di swanetše go ngwalwa ka dithakakgolo ge di etla pele ga leina.

Mohlala: Ngaka Lesetja
Moruti Lerole
Phorofesa Tlou
Kgoši Raphahla
Tonakgolo Moloto
Morena Makwala
Mohumagadi Rakgole
Molekgotlaphethiši Gomangkanna
Mohlomphegi Lentšhaletšeengmorago

MOLAO WA 33

3.2 Tšhomišo ya khutlo (.)

3.2.1 Mafelelong a lefoko

Khutlo e šoma mafelelong a lefoko.

Mohlala: Lephodisa le swere lehodu lela maabane.
Ke tla mmona gosasa.
O tsena sekolo kgole le gae.

MOLAO WA 34

3.2.2 Go khutsofatšo ya matšatši a beke

Ge go khutsofatšwa matšatši a beke, go no swana le dithaetlele, go ngwalwa medumo ya dinoko tše pedi tša mathomo le tumanoši ya mafelelo ya matšatši a beke goba thaetlele yeo. Learogi la molao wo ke Labohlano. Gore leina le la beke le se ke la gakantšhwa le Laboraro ka khutsofatšo, gona go Labohlano go tla šomišwa medumo ya senoko sa mathomo le sa boraro le mafetšo a senoko sa mafelelo. Ntle le fao, Sepedi se na le dikhutsofatšo tša kgale le kgale.

Mohlala:	Mošupologo	Mšp
	Labobedi	Lbb
	Laboraro	Lbr
	Labone	Lbn
	Labohlano	Lbh
	Mokibelo	Mkb
	LaMorena	LMr

MOLAO WA 35

3.2.3 Go mantšu a mangwe

Go mantšu a mangwe ga re sa ngwala khutlo bjalo ka:

Mohlala:		
	bjalobjalo	> bjbj
	bjalo ka	> bjk
	mohlala	> mohl
	hlokomela	> hlk

MOLAO WA 36

3.3 Khutsofatšo ya dithaetlele

Ge go khutsofatšwa dithaetlele go ngwalwa medumo ya dinoko tše pedi tša mathomo le tumanoši ya mafelelo ya thaetlele yeo efela, gona le dithaetlele tšeo di bego di šomišwa peleng

Mohlala: Morena

	Mn
aMohumagadi	Mdi
Mohlomphegi	Mohl
Mohumagatšana	Mtšana
Mosadi	Ms
Ngaka	Ngk
Phorofesa	Prof
Atefokheiti	Atb
Athoni	Atn
Pišopo	Pšo
Atšhepišopo	Atšho
Modekoni	Mdi
Dini	Dni

MOLAO WA 37

3.4 Tšhomišo ya dikhutlo tše tharo tša go šalana morago (...)

Dikhutlo tše tharo tša go šalana morago di šoma go laetša gore kgopolo ga se ya felela, go laetša gore mantšu a mangwe a tlogetšwe. goba go laetša malahlelwa.

Mohlala: O rile o tla mo thuša ge...

O be a ntenne ... fela mafelelong ka kgopela tshwarelo.

MOLAO WA 38

3.5 Tšhomišo ya leswaopotšišo (?)

Leswao le lona le šomišwa ge go botšišwa potšišo. Potšišo e laetšwa ke lebopi la potšišo **naa**, **a** goba **afa** mathomong a lefoko. **Afa** le **a** ga di kgone go tla ka mafelelong a lefoko. Leswao le gape le šoma le mabotšiši e lego **neng? kae? mang?** le modu wa lehlaodi **-fe? bjang? gakae?** Mabotšiši ao a laetša nako, lefelo le mkgwa.

Mohlala: **Naa** kopano yeo e latelago e tla ba **neng?**

Lekgotla leo le latelago le tla ba **neng naa?**

Afa o sa mo rata?

A o ka hlatha?

3.5.1 Go mabotšiši a nako

Mohlala: Le tla fihla **neng?**

3.5.2 Go mabotšiši a lefelo

Mohlala: Le mmone *kae?*

3.5.3 Go mabotšiši a mokgwa

Mohlala: Ba mmethile *bjang?*
Ba mo hlabile *bjang?*
O filwe *bjang?*

3.5.4 Go mabotšiši a lehlaodi

Modu wa lehlaodi *-fe?* o swanetše go kopanywa le hlogo ya leina leo le hlaolwago goba le lekgokasediri.

Mohlala: Motho yo *mofe?* Mošemane o etla. Mošemane *ofe?*

Mo mohlaleng wa ka godimo *o-* ya *-ofe* ke lekgokahlaodi mola *mo-* ya *mofe* e le hlogo ya leina leo le hlaolwago.

Mohlala:
Dikgomo tše *dife?*
Sekepe se *sefe?*
O tlile le *ofe?*

3.5.5 Mabotšiši a mangwe ke ao a latelago:

Hleng?
Go
reng?
ke ka lebaka la eng?

Mohlala: *Hleng* o ka re ga o tsebe?
Goreng o sa mmošše?
Ke ka lebaka la eng a go bethile?

MOLAO WA 39

3.6 Tšhomišo ya fegelwana (,)

3.6.1 Fao dilo di balwago ka go latelana ga tšona

Mohlala: Leselageng la Makhutla go rekišwa nama ya nku, ya kgomo, ya kolobe le ya kgogo (tatelano ya dilo).

MOLAO WA 40

3.6.2 Fao go farologanywago magareng ga thabekutu le thabehlaodi goba leamanyidiri

Mohlala: Matome, *yo a dulago GaMashabela*, o humane mošomo maabane.
Thabekutu: Matome o humane mošomo maabane.

Thabehlaodi/leamanyidiri: *Yo a dulago GaMashabela.*

MOLAO WA 41

3.6.3 Fao mafoko a mabedi a kgomagantšhwago ka makopanyi

Mo lebakeng le la mafelelo fegelwana e bewa pele ga lekopanyi.

Mohlala: Ke be ke nyaka go bolela le wena, *efela* gabjale ke fetositše mogopolo wa ka. (lekopanyi *efela*)

MOLAO WA 42

3.6.4 Fao taba e gatelelwago

Fegelwana e šoma gape go laetša kgatelelo ya seo se bolelwago le go tliša pharologanyo ya ditlhalošo tša mafoko go ya ka maemo a yona lefokong.

- Mohlala:**
- (a) Monna yo motelele o tlile (Ke lefoko la go no bega).
 - (b) Monna yo motelele, o tlile (Go gatelelwa gore gare ga banna ka moka bao ba tilego go hlaolwa yo motelele).
 - (c) Bana ba fihlile gammogo le batswadi.
 - (d) Bana ba fihlile, gammogo le batswadi.

Lefoko la boraro le hlaloša gore bana le batswadi ba fihlile ka nako ye tee.

Lefoko la bone le hlaloša gore bana le batswadi ba fihlile fela ga se ba fihle ka nako ye tee.

MOLAO WA 43

3.6.5 Fegelwana le thotogo ya ditumanoši

Ditumanoši tša go rotoga di laetšwa ka fegelwana ka fase ga tšona ge re ngwala ka sefonetiki.

Mohlala: sekeng [sek' ɛ, p' ɛ, ɲ]

Ka fase ga medumo ye mebedi ya [ɛ] go ngwalwa fegelwana ka gobane di rotošitšwe ke - (i) *ng* ya lefelo.

MOLAO WA 44

3.6.6 Fegelwana le mahlalošagotee ka pukuntšung

Ge go ngwalwa pukuntšu, fegelwana e šoma go laetša mahlalošagotee.

Mohlala: *motorcar* mmotoro, sefatanaga

MOLAO WA 45

3.7 Tšhomišo ya mašakana (), [] le { }

3.7.1 Mašakana a sekantikodiko ()

Mašakana ao a šoma go laetša lehlalošagotee la seo se šetšego se laeditšwe goba go bontšha koketšo ya seo go sa tšwago go bolelwa ka sona.

Mohlala: Etse le rile mamohla (*lehono*) go iwa kae?
Bolela Mohlaloga (*wa Mphela*).

3.7.2 Mašakana a sekwere []

Mašakana ao a šomišwa dipukung tša diterama goba tša ditiragatšo, fao go hlalošwago seo se dirwago ke mokgathatema. E laetša gape mongwalo wa sefonetiki.

Mohlala: Kgonthe: [*A bolela a lla*] Gona nka se sa ya.

3.7.3 Mašakana a pharenthesese { }

Mašakana ao ona a šomišwa gantši mongwalong wa dikoša tša dinoto.

Mohlala: {*d: d: s: l*}

MOLAO WA 46

3.8 Tšhomišo ya kgorwana (:)

3.8.1 Go laetša tatelano ya dilo

Dikgorwana di dirišwa ge go laetšwa gore go na le tšeo di tlogo latela, ge go fiwa mehlala ya dilo.

Mohlala: Go nyakega batho bao ba latelago: basadi, banna le bana.
O nyaka go bolela le batho ba: batšofadi, bana le barutiši.

MOLAO WA 47

3.8.2 Ge go bolelwa mantšu thwii

Ge go bolelwa mantšu thwii ao a boletšwego ke seboledi (polelommeledi).

Mohlala: Salome: O re sekolong sa lena ba sa le betha.

MOLAO WA 48

3.8.3 Go laetša botelele goba go gogwa ga ditumanoši (sehlowa sa mošito)

Botelele goba go gogwa ga ditumanoši go direga go tumanoši ya senoko seo se

tlago pele ga senoko sa mafelelo sa lentšu.

Mohlala: maswi: **ka**
mafele: **lo**
sepe: **la**

MOLAO WA 49

3.9 Tšhomišo ya ditsebjana (“ ”) le (‘ ’)

3.9.1 Tšhomišo ya ditsebjanaledi (“ ”)

Tšona di šomišwa go bontšha setsopolwa. Le tšona di tšweletša mantšu a seboledi thwii. Mantšu ao a lego ka gare ga ditsebjana ke ona ao a tla bego a boletšwe thwii ke seboledi.

Mohlala: “*Bolela monna ke theeditše*”, gwa realo Malose.

3.9.2 Tšhomišo ya ditsebjanatee (‘ ’)

Tšona di šomišwa go bontšha setsopolwa ka gare ga setsopolwa.

Mohlala: “Emelela monna ke theeditše, ‘ke setlaela motho yo’ ”, gwa realo Matome.

MOLAO WA 50

3.10 Tšhomišo ya lenalana/aphoseterofi (’)

Aphoseterofi e šomišwa gantši go bontšha tlogelo ya mantšu goba ya dinoko tša mantšu ge go ngwalwa direkto goba ge go retwa direkto tša batho go ya ka setšo sa bona. Modumo woo o tlogelwago gomme wa emelwa ke aphoseterofi e ka ba **w**-goba **y**- tša lekgokarui.

Mohlala: Pheladi’a Mphela le tsogile gabotse?
Ke Porapa’a boSenyedi Phalakgoro’a boModikana.
Pholo’a rope se segolo.
Thintha’a boMonyaku.
Matlala’a Thaba

MOLAO WA 51

3.11 Tšhomišo ya tlami goba haefene (-)

3.11.1 Go kgaogantšha mantšu ka dinoko

Tlami e šoma go kgaogantšha dinoko tša mantšu.

Mohlala: mo - tho - mo - go - lo - n - ku
mo - n - tshe - pe - tša - bo - še - go

MOLAO WA 52

3.11.2 Go laetša dihlogo tša maina le mafetšo

E šoma go laetša dihlogo tša maina ge re sa ngwale lentšu ka moka.

Mohlala: *Mo-*
Se Ba-

MOLAO WA 53

3.11.3 Go laetša meselana ya mantšu le mafetšo

E šoma le go laetša meselana ya mantšu ge re sa ngwale mantšu ka botlalo.

Mohlala: *-ile, -go, -ng, -iš-, -olog-, -eg-*

E šoma gape le go mafetšo a mantšu.

Mohlala: Bethile > bethil-*e*
Logiša > logiš-*a*

MOLAO WA 54

3.11.4 Go laetša tlogelo ya lekgokahlaodi goba lekgokaamanyi

Tlami e šoma gape go laetša gore go tlogetšwe lekgokahlaodi goba lekgokaamanyi ge go fetolelwa mantšu ka pukuntšung ya malememabedi.

Mohlala: *normal (adj.):* - tšeago botse
beautiful: - botse

MOLAO WA 55

3.12 Tšhomišo ya thaladi (–)

Thaladi e nyakile go swana le hayefene, efela yona ke ye teletšana. Gape yona e šomišwa go tšwetša kgopolo yeo e itšego pele.

Mohlala: Ke sepetše le bona maabane – ge ba eya komeng.

MOLAO WA 56

3.13 Tšhomišo ya seleše sa go ya pele (/)

3.13.1 Bjalo ka goba

Seleše sa go ya pele se šoma bjalo ka **goba** mo polelong ya Sepedi.

Mohlala: monna/mosadi (monna **goba** mosadi)
go kitima/go sepela (go kitima **goba** go sepela)

MOLAO WA 57

3.13.2 Go laetša dinoko tša mantšu

Seleše sa go ya pele se šoma gape ge re ngwala mantšu ka dinoko.

Mohlala: mo/n/na
le/be/n/ke/le
le/be/le/la/ng
mo/i/ka/ke/tši

MOLAO WA 58

3.14 Tšhomišo ya seleše sa go ya morago (!)

Seleše sa go ya morago se šomišwa go dingwalwa tša thekenolotši go swana le ka go khomphutha, fao go bontšhwago mohuta wa bolotelo bja khomphutha goba go bontšha deraebe ya khomphutha.

Mohlala: C:\

MOLAO WA 59

3.15 Tšhomišo ya leswao la tlabego (!)

Leswao la tlabego le šomišwa go šupa go tlabega goba go makala, go laetša letšhogo goba go kwa bohloko, le go šupa gore motho o goelela yo mongwe.

Mohlala: Aowa! Ke yena yo.
Ijoo! Malose wee!
Etle mo, sefelekwane ke wena!

MOLAO WA 60

3.16 Tšhomišo ya leswao la aseteriki (*)

3.16.1 Go laetša gore lentšu ga se le ngwalwe ka tshwanelo

Leswao le le šoma go laetša gore lentšu leo le ngwadi lwego ga se le latele melao ya mongwalo le mopeleto. Ka mantšu a mangwe ga se la nepagala.

Mohlala: Phapoši	e sego	*phapuši
Morui goba moruwi	e sego	*murui goba *muruwi

MOLAO WA 61

3.16.2 Go laetša mmadi tlhalošo ya lentšu lefokong

Leswao le le šoma gape go bontšha mmadi gore tlhathollo ya lentšu leo le dirišitšwego e filwe mafelelong a lona letlakala leo.

Mohlala: Ba tlile le yena ba se ba mo swarele ***sekhafothini**, ka fao o hlwele ka tlala.

***sekhafothini** ke mphago

3.16.3 Ge go ngwalwa leina la maithomelo la motho

Mohlala: Go kwagala gore *Kabelo Korobela (45) ke yena a bonego mahodu gea hlasela lebenkele.

Mo mohlaleng wo wa ka godimo ga go boletwe leina la nnete la motho yoo a bonego tlhaselo ka gobane maphodisa ga a nyake gore a beye bophelo bja gagwe kotsing.

3.16.4 Go laetša kgato yeo e itšego mo tiholegong ya mantšu a mangwe

Mohlala: * moetsi: m- > ng-, -o- + -e- ya fetoga -w-; ngwetši

MOLAO WA 62

3.17 Tšhomišo ya leswao la e lekana le (=)

Leswao leo le laetša gore se sengwe se lekana le se sengwe.

Mohlala: Gahlana = hlakana
2 + 2 = 4

MOLAO WA 63

3.18 Tšhomišo ya leswao (>) le la (<)

3.18.1 Go laetša gore se sengwe se fetogetše go se sengwe (>)

Mohlala: *moana : m- > ng-, -o-+-a- ya fetoga -w- : ngwana
ngwana > *moana

3.18.2 Go laetša gore se sengwe se tšwa go se sengwe (<)

Mohlala: ngwana < *moana

3.18.3 Go laetša gore se sengwe se feta goba se fetwa ke se sengwe

Mohlala: $14 > 13$ (*e feta*)
 $13 < 14$ (*e fetwa ke*)

MOLAO WA 64

3.19 Tšhomišo ya leswao la khutlofegelwana (;)

Bokhutšo bja khutlofegelwana bo feta bja fegelwana, fela bo fetwa ke bja khutlo. Yona e šoma fao go tlogetšwego makopanyi.

Mohlala: Dinonyane ga di bjale; di a phela (gotlogetšwe lekopanyi ***efela***).
Dinonyane ga di bjale ***efela*** di a phela.

KGAOLO YA 4

4. TŠHOMIŠO YA MESELANA

MOLAO WA 65

4.1 Tšhomišo ya moselana wa *-go* le wa *-ng*

4.1.1 Bjalo ka maemelani a leamanyidiri

Meselana yeo e dirišwa go sehlophantšu sa leamanyidiri gomme e šoma bjalo ka maemelani le bjalo ka mabopi a kganetšo.

Mohlala: Monna yoo a le*ma***go**.
Monna yoo a le*ma***ng**.

Mosadi yoo a hla*go***lago**.
Mosadi yoo a hla*ng***lago**.

Yoo a *be***ng** a sepetše le yena o boile.
Yoo a *be***go** a sepetše le yena o boile.

ELA TLHOKO:

- Mafokong ao a ka godimo moselana wa *-go* le wa *-ng* ke maemelani ka gore ge e dirišwa lefokong le letee tlhalošo ya lefoko leo ga e fetoge.
- Gapegape mafokong ao a ka godimo *yoo a le***ma***go/yoo a le***ma***ng* le *yoo a hla***go***lago/ yoo a hla***ng***lago* gammogo le *yoo a be***go/ yoo a be***ng* ke dihlophantšu tša leamanyidiri.

MOLAO WA 66

4.1.2 Bjalo ka maemelani a kganetšo

Mohlala: E *se***go** wena. goba E *se***ng** wena.

MOLAO WA 67

4.2 Tšhomišo ya moselana wa *-ng*

4.2.1 Go laetša potšišo

Moselana woo o ka šoma ge go botšišwa potšišo *-eng*?

Mohlala: Le sepeletš*eng* le bona?

Lefoko leo le tšwa go: Le *se***pe***letše eng* le bona? fao *-e* ya *se***pe***letše* le *e-* ya *eng* di momaganago gomme tša fetoga *-e-* ya le sepeletšeng. Moselana wa *-ng* o laetša yona potšišo.

MOLAO WA 68

4.2.2 Go laetša bontši go modirišotaelo

Mohlala: Emelelang! (Go laelwa batho ba go feta yo motee).

4.2.3 Go laetša tlhompfo (honorifiki)

Mohlala: Nthušeng ka mašeleng ke tla **le** fa mafelelong a kgwedi.

Mo mohlaleng wo wa ka godimo go bolelwa le motho yo motee yoo go yena go laetšwago tlhompfo ka **-ng** le ka legkokasedirwa la bontši e lego **le**.

4.2.4 Go laetša lefelo

Mohlala: Malose o lema ka tšhemong.

MOLAO WA 69

4.3 Meselana ya lediri

Lediri la Sepedi le na le meselana yeo e latelago:

Leina la moselana	Moselana	Lediri
lephethi	-il-	bofile
	-e-	bunne
	-itš-	boditše
		bušitše
	-tš-	sentše
	-el-	nwele
lediredi/ledirela	-el-	bofela
	-etš-	lesetša
ledirelela	-elel-	bofelela
ledirani	-an-	bofana
lediregi	-eg-	bofega
ledirolli	-oll-	bofolla
ledirologo	-olog-	bofologa
lediraki	-ak-	gataka
lediriši	-iš-	bofiša
	-tšh-	sentšha
ledirišiši	-išiš-	bofišiša
ledirišani	-iš-an-	bofišana
tirwa/ledirwi	-w-	bonwa
		longwa
		rogwa
		rafiwa/rafša
		ratiwa/ratwa

MOLAO WA 70

4.4 Tšhomišo ya moselana wa *-ana*

4.4.1 Go laetša nyenyefatšo

Mohlala: legong > legony**ana**
 bogobe > bogobj**ana**

4.4.2 Go laetša tekatekanyo

Mohlala: kgole > kgo**jana** > kgolekgole
 botse > bots**ana** > botsebotse

4.4.3 Go laetša lerato

Mohlala: Mmotoš**wana** wa ka wa go se mphe mathata.
 Maria o fišitše rok**wana** yela enturetseng.

4.4.4 Go laetša botshadi

Mohlala: nas**wana** (botshadi) khun**wana** (botshadi)

MOLAO WA 71

4.5 Diphetogomedumo tša go hlolwa ke moselana wa *-ana*

Moselana wa *-ana* o tšweletša diphetogomedumo tša tengwanafatšo, thinifatšo, kgalapatšo le poufatšo ge o tšwelela mantšung a dinoko tša go felela ka medumo yeo e laetšwana ka mo fase.

Mohlala: kgomo > kgongwana: *-m-* > *ng* (tengwafatšo), *-o* e fetoga *-w-* (poufatšo)

Kutu ya lentšu	Medumo yeo e fetogilego	Leina la phetogomedumo
kgomo > kgongwana	<i>-mo</i> > <i>ngw</i>	tengwafatšo(-m- > -ng-) poufatšo (-o- > -w-)
selepe > seletswana	<i>-pe</i> > <i>tsw</i>	thinifatšo (-p- > -ts-) poufatšo(-e > -w-)
hlapi > hlatswana	<i>-pi</i> > <i>tsw</i>	thinifatšo (-p- > -ts-) poufatšo(-i > -w-)
lerapo > leratswana	<i>-po</i> > <i>tsw</i>	thinifatšo (-p- > -ts-) poufatšo(-o > -w-)
kolobe > kolobjana	<i>-b</i> > <i>bj</i>	kgalapatšo (-b- > -bj-) momagano (-e + -a = -a)
moriri > morišana	<i>-r</i> > <i>š</i>	kgalapatšo (-r- > -š-) momagano (-i + -a = -a)
phefo > phefšana	<i>-f</i> > <i>fš</i>	kgalapatšo (-f- > -fš-) momagano (-o + -a = -a)
mmele > mmejana	<i>-l</i> > <i>j</i>	kgalapatšo (l > -j-) momagano (-e + -a = -a)

legare > legašana	<i>-r</i> > š	kgalapatšo (r > -š-) momagano (-e +-a = a)
-------------------	---------------	--

MOLAO WA 72

4.6 Tšhomišo ya moselana wa *-nyana*

Moselana woo o laetša lenyatšo. Yona e laetšwa ka go hlomesetša *-nyana* go lentšu.

Mohlala: Ke mmotoro*nyana* mang woo a re kganyetšagoka wona?
Ke sekolo*nyana* mang seo a rego o se tsene?

MOLAO WA 73

4.7 Tšhomišo ya moselana wa *-gadi*

4.7.1 Go laetša botshadi goba bosadi

Mohlala: mohlolo*gadi*, mohumag*adi*, taug*adi*, morutišig*adi*

4.7.2 Go laetša bogolo bjo bogolo goba bogolo bja gomakatša

Mohlala: thabag*adi*, ntlog*adi*, moagog*adi*

MOLAO WA 74

4.8 Tšhomišo ya moselana wa *-adi*

Moselana wo o šomišwa go maina a direto tša basadi.

Mohlala: Basadi

Phel*adi*
Mosebja*adi*
Napš*adi*
Nare*adi*
Mogale*adi*
Phaahlamosa*adi*

KGAOLO YA 5

5. MABOPI

MOLAO WA 75

5.1 Madiri a nokotee le hlogo ya e-

Hlogo ya **e-** yeo e hlomesetšwago pele ga madiri a kutu ya nokotee e swanetše go kopanywa le kutu ya lediri leo ge hlogo yeo e se lekgokasedirwa.

Mohlala: *E*ja ka pela re a latelwa.
*E*nwa re sepele.
*E*fa batho dilo tša bona.
*E*ya le bona o tla bowa gosasa.
O be a *et*la ge ke mmona.
Ke bone tau e *e*ja.

Lefokong leo le latelago **e** ga se hlogo ya lediri eupša ke lekgokasedirwa. Ke ka fao e ngwalwago ka go kgaogantšhwa le kutu ya lediri.

Mohlala: Malose o ja nama.
Malose o a **e** ja.

Nna ke rata namune.
Nna ke a **e** rata.

Molodi o bitša mpša.
Molodi o a **e** bitša.

Ba hlabile kgomo maabane.
Ba **e** hlabile maabane.

MOLAO WA 76

5.2 Tšhomišo ya dihlogo tša lehlathi **ga-** le ya **go-**

5.2.1 Go hlogo **ga-**

Hlogo ya lehlathi **ga-** e swanetše go kopanywa le kutu moo e se nago kamano le lefelo:

Mohlala: *gab*otse
*ga*golo
*gab*edi
*gat*shela
*gas*eswai
*gab*jale
*gab*ohloko
*gan*tši
*gab*oleta

gabonolo
gampe
gatee

5.2.2 Go hlogo *go-*

Hlogo ya lehlathi ***go-*** e swanetše go kopanywa le kutu moo e se nago kamano le lefelo:

Mohlala: *gotee*
gonnyane/ka gonnyane
gonabjale
gona

MOLAO WA 77

5.3 Tšhomišo ya hlogo *ka-*

Hlogo ***ka-*** ga e ngwalwe e kgomagantšhitšwe le kutu.

5.3.1 Go lehlathi

Mohlala: *ka* pela
ka mehla
ka ntle
ka gobane
ka moka
ka gabo
ka ga gagwe

5.3.2 E le letlema

Mohlala: O tlile ***ka*** eng?
Re mo gopoditše ***ka*** taba yela ya maloba.

5.3.3 E le sedirišwa

Mohlala: O mo remile ***ka*** selepe.
Ba tlile ***ka*** sefatanaga.

5.3.4 E le lekgonegi

Mohlala: A ***ka*** mo thwala ge a rata.

5.3.5 E le lekgonegi la motho wa pele ka boteeng

Ge e le gore go dirišwa hlogo ya ***n-*** ya motho wa pele ka boteeng ge go bopiwa lekgonegi gona ***-ka*** e ngwalwa ka go kgomagantšwa le ***n-***.

Mohlala: *Nka* sepela le wena ge o rata.
Nna *nka* se reke sefatanaga sa go tura.

MOLAO WA 78

5.4 Tšhomišo ya mahlaodi

5.4.1 Mahlaodi a tlhago

Ge re šomiša medu ya mahlaodi a tlhago bjalo ka **-so, -šweu, -tala, -khwibidu, -sese, -telele, -ngwe, -kopana, -tee -koto le -golo**, hlogo ya leina leo le hlaolwago e fetoga hlogohlaodi gomme ya kgomagantšhwa le modu wa lehlaodi la tlhago.

Mohlala: *Moruti* yo *motelele*.
Go nyakega *bogobe* bjo *bošweu*.
Bitša *monna* yo *motee* a tle a re retele sealoga.
Ba re *sekolo* se *sengwe* se swele maabane.

Mo mehlaleng ya ka godimo **mo-** ya **motelele**, **bo-** ya **bošweu**, **mo-** ya **motee** le **se** ya **sengwe** ke dihlogo tša maina ao a hlaolwago ao a bitšwago dihlogohlaodi ge a tšwelela lehlaoding.

5.4.2 Modu wa lehlaodi -tee maineng a legoro la 9

Modu woo o ngwalwa ka go se kgomaganywe ge go hlaolwa maina a legoro la 9.

Mohlala: Ba hlabile kgomo ye **tee** moketeng.
Go tswetše nku ye **tee**.

MOLAO WA 79

5.4.3 Mantšu a mangwe a go felela ka -tee

Go na le mantšu a mangwe a go felela ka **-tee** ao a ngwalwago bjalo ka lentšu le letee. Mantšu ao a ka wela ka fase ga mahlathi.

Mohlala: Ba fihlile *sammaletee*.
Dulang *felogotee* gore ba kgone go le fa dijo.

MOLAO WA 80

5.5 Lentšu *sena*

5.5.1 E le lethuši

Lentšu le **sena** (bapetša gape le **seno**) le ngwalwa e le lentšu le letee moo le dirišwago e le lethuši.

Mohlala: O mpitše ge a **sena** go fihla.

O mpitše ge a **seno** fihla

5.5.2 E le lediri

Le mo le ngwalwa e le lentšu le letee.

Mohlala: Ga ke kwane le motho wa go se hlape diatla ge a **seno** go ja.

5.5.3 E le leba ka kganetšo

Lona le ngwalwa e le mantšu a mabedi.

Mohlala: Ge a **na le** selepe. Ge a **se na** le selepe. (leba la **na le** ka kganetšo go modirišopeelano).

MOLAO WA 81

5.6 Lebopikganetšo se ke

Lebopikganetšo le **se ke** le swanetše go ngwalwa e le mantšu a mabedi.

Mohlala: O **se ke** wa bolela ditaba tšeo o sa di tsebego.

5.7 Lephethi la lediri seke

Lentšu le le ngwalwa bjalo ka lentšu le letee ka ge e le lephethi.

Mohlala: Naa o reng o ntshekiša? Gape nna ga ke **seke** ge e le gore ga o tsebe.

MOLAO WA 82

5.8 Mainagokwa

Mainagokwa ke maina ao a bopiwago ka go hlakanya diripa tše pedi goba go feta tša polelo go hlama leina le letee.

Mainagokwa ka moka a swanetše go ngwalwa bjalo ka lentšu le letee.

Mohlala: moetapele
seepamokoti
mongmodiro
modulasetulo
mothomang
selotsoko
magagaborena
montshepetšabošego
mmasetšhaba

MOLAO WA 83

5.9 Mabopi a modirišokgopelo

Mabopi a modirišokgopelo e lego **hle**, **anke** le **nke** a ngwalwa e le lentšu le letee.

Mohlala: Ke kgopela thušo **hle**.
Anke le boleleleng fase ngwana o robetše.
Nke le re feng dijo **hle**.
Hle nke le re feng dijo.

MOLAO WA 84

5.10 Lebopi ka be

5.10.1 E le lephethitšweledi

Lebopi la **ka be** la go laetša lephethitšweledi le ngwalwa e le mantšu a mabedi.

Mohlala: Ba **ka be** ba tlile maabane.
Di **ka be** di bolailwe ke lenyora.

5.10.2 E le letlagotšweledi

Lebopi le le ngwalwa e le mantšu a mabedi.

Mohlala: O latetšwe ka gore mohlomongwe **a ka be a sa** apeela bana.
Naa Lebogo **a ka be a sa** nyalane le Mokgadi?

MOLAO WA 85

5.11 Lebopi nkabe

Lebopi le **nkabe** lona le ngwalwa e le lentšu le letee.

Mohlala: **Nkabe** ba tlile maabane.
Nkabe ke tsebile **nkabe** ke se ke tle.

MOLAO WA 86

5.12 Lebopi kaka (lekana le) ka modirišopego

Lebopi la **kaka** le hlaloša **lekana le**. Ka fao le ngwalwa e le lentšu le letee.

Mohlala: O **kaka** tlou goba O **lekana le** tlou.
Matome o **kaka** Lesiba goba Matome o **lekana le** Lesiba.

MOLAO WA 87

5.13 Lebopi *kake (lekane le)* ka modirišotaelo

Mohlala: O gole o *kake* tlou.
O gole o *lekane le* tlou.

Eja o *kake* sesiago.
Eja o *lekane le* sesiago.

MOLAO WA 88

5.14 Lebopi *ka ka (bjalo ka)*

Lebopi le *ka ka* le ngwalwa e le mantšu a mabedi ao a ka emelago bjalo ka.

Mohlala: O sepela *ka ka* lepidipidi. goba O sepela *bjalo ka* lepidipidi.
O rata maswi *ka ka* katse. goba O rata maswi *bjalo ka* katse.

MOLAO WA 89

5.15 Lebopi *kaakang*

Lebopi le *kaaka* le šoma le moselana wa *-ng* go laetša potšišo ya go nyaka karabo ya go laetša bogolo bja selo goba ya go hlaloša gore selo ke se segolo bjang.

Mohlala: Ba tlile le nama ye *kaakang*?
Morwa wa bona yo mogolo le re o *kaakang*?

MOLAO WA 90

5.16 Lebopi *kaaka*

5.16.1 Go laetša seemo

Lebopi leo le šoma gape ge go laetšwa seemo sa selo ka matsogo go sa boelwe saese ya sona. Seo se kgonega ge mmoledi le motheeletši ba le kgauswi le kgauswi gore ba kgone go bona seo se lekantšhwago.

Mohlala: Ba tlile le nku ye *kaaka*.
Ba rekile sofa ye *kaaka*.

5.16.2 Go laetša bontši

Lebopi le gape le šoma go laetša gore selo ke se sentši.

Mohlala: Nama yeo ba re fileng yona ga e *kaaka*.
Batho ka moka ba jele moketeng ka gore dijo di be di se kaaka.

5.16.3 Go laetša bogolo

Lebopi le le ka šoma gape go laetša bogolo bja selo.

Mohlala: Ntlo yeo a e agilego ga e **kaaka**.

Ngwana wa gagwe ga a **kaaka** o ka se re o na le kgwedi tše pedi feela.

MOLAO WA 91

5.17 Mabopi a mathuši

Mathuši ke mantšu ao a tšwelelago le lediri go le thuša go phetha mošomo wa lona.

5.17.1 Mathuši a tlhago

Go na le mathuši a tlhago, mathuši ao a kgonago go ikema ka bowona bjalo ka lediri le a tlhago ao a laetšago gore modiro ga o dirwe ka mafolofolo. Wona a ngwalwa bjalo ka mantšu a go ikema.

Mohlala: O **be** a sa nyake go mo fa.
Ke tla **napa** ke e lebeledišiša botse.
Ga ke **ešo** ka mmona.
O sa **tšama** a bolela ka batho le lehono.
O tla **nama** o bolela le yena

5.17.2 Mathuši ao a kgonago go šoma e le madiri

Mohlala: Ke go **šetše** morago o ka se ntimelele. (**lediri**)
O **šetše** a gorogile. (**lethuši**)

Ba **nyaka** go ya le yena. (**lethuši**)
Ke **nyaka** borokgo bja ka. (**lediri**)

Ba **hlwa** ba mmona toropong. (**lethuši**)
O **hlwa** ka gae ka mehla. (**lediri**)

O **ile** a boya le dijo. (**lethuši**)
O **ile** Polokwane maabane. (**lediri**)

Ba **tla** lehono. (**lediri**)
Ba **tla** šoma gabotse ge ba ka tla ka pela. (**lethuši**)

O **tloga** gosasa. (**lediri**)
O **tloga** a gana ka yona e le ruri. (**lethuši**)

5.17.3 Mathuši a tlhago a go laetša gore mošomo ga o dirwe ka mafolofolo

Mohlala: Ba **dio** bolela maaka re ba theeeditše.

O be a **no** itulela ka mafuri ge re mo hwetša.

O ile a **fo** goma le yona.
O **filo** mo fa yona ye.

MOLAO WA 92

5.18 Makopanyi

Makopanyi ke a mehuta ye meraro. Go na le ao e lego lentšu le letee leo le kopantšhago mafoko a mabedi, ao e lego dihlopha tša mantšu gomme le ona a kopantšha mafoko, le makopanyi a go thoma ka **e-**, ao a kgonago go thoma lefokofokwana.

5.18.1 Makopanyi a lentšu le letee

Mohlala: Ke mo humane **gomme** ka mo fa phasela yela.
O tla leka go mmona gosasa **efela** ga a gapeletšege.
Ba mmoditše **eupša** o a ikgakantšha.
O boletše le yena **gore** o tla fihla gosasa.
Mokgadi a ka no ba a phasitše **fela** o be a sa ye sekolong ka mehla.
Matome o gorogile maabane **ebile** o fetetše bogweng.

MOLAO WA 93

5.18.2 Makopanyi a dihlopha tša mantšu

Mohlala: Ke tla go adima tšhelete, **le ge** ke sa rategabotse.
Dilo di a tura matšatšing a lehono, **ka fao** go bohlokwa go reka ka tlhokomelo.
Koloti ke noga kudu, **le ge go le bjalo**, ke tla šoma le yena.
Nka se go fe mmotoro wa ka, **ka gobane** ga o reile gabotse.
Wena o ngame ya kgale, **ka lebaka leo** le nna nka se go fe dijo tša ka lehono.
Ke lapišitšwe ke bokhurukhu bja gagwe, **ke ka moo o bonago ebile** ke se sa gwerane naye.

MOLAO WA 94

5.18.3 Makopanyi a go thoma ka e-

A ke makopanyi ao a kgonago go thoma mafoko gomme a ba a kgona go kopantšha dikgopolo tše pedi. Ona a ngwalwa bjalo ka lentšu le letee. Ntle le ge **e-** e le legkokasediri.

Mohlala: **Erile** ge letšatši le ntšha nko, ya ba re fihla setaseng.
Eitše ge a goroga, ba mo aparela ka dingwathameratha.
Eile ge di fihla, ba nama ba di gapela nokeng.
Ešita le bana ba lemogile, gore ga a tsebe selo.

MOLAO WA 95

5.19 Makgokedi

5.19.1 Lekgokasediri e

Lekgokasediri **e** ga le kgokagantšhwe le modu woo o latelago.

Mohlala: Tšhipu **e** *rile* ke lebelo, mohlaba wa re ke nabile.
Taba ye **e** *šita* batho ba bantši go e rarolla.
Pula **e** *itše* go khula ba nama ba phanakela.
Khekhe ya ngwagola **e** *bile* bose go feta ya lenyago.
Tšhelete ge o sa e hlokomele **e** *fela* ka pela.

MOLAO WA 96

5.19.2 Lekgokasedirwa *mo-*

Ge lekgokasedirwa **mo-** le bewa pele ga lediri la go thoma ka **b-**, gona go direga khuetšano yeo e feleletšego gomme **mo-** ya kgomagantšhwa le lediri.

Mohlala: Tau e bona monna. Tau e a **mobona* > *mmona*

MOLAO WA 97

5.19.2 Makgokaamanyi

Ge re hlama maamanyidiri, mašupi a kgato ya bobedi ao a sepelelanago le maina ao a hlaolwago a bitšwa makgokaamanyi. Ka gona makgokaamanyi ke mašalašupi ao a kgato ya bobedi.

Mohlala: Ngwana **yoo** a tšhabago go bala a ka se phase. (e sego **yo*)
Nku **yeo** e hlokago mmapatši, e ka se rekwe. (e sego **ye*)
Selepe **seo** se lalago se adimilwe, se boya e le makubete. (e sego **se*)

MOLAO WA 98

5.20 Lediri *go re* le *go reng*

5.20.1 Lediri *go re*

Ge **go re** e dirišwa bjalo ka lediri gona **go** le **-re** di ngwalwa bjalo ka mantšu a mabedi.

Mohlala: Ba be ba rata go bolela **go re** ke yena a utswitšego, fela ba tšhabile.
O nyaka **go re** go bjalo, fela o a boifa.

5.20.2 Lediri *go reng*

Ge go botšišwa gomme go šomišwa lediri **go re** gona moselana wa **-ng** o hlomesetšwa ka morago ga **re-**.

Mohlala: Le nyaka **go reng** mara?
O re **go reng** o boile bošego?

MOLAO WA 99

5.21 Lebopi a *ke re* (*supposing/let's say*)

Lebopi le, le ra gore ge nkabe go kgonegile gore tiragalo e direge go be go tla direga eng. Gape go laetša gore **ke** ya **a ke re** ke lekgokasediri la motho wa pele ka boteeng. Go kgakala ka go realo gore ge e le bontši e tla ba **a re re**.

Mohlala: **A ke re** o mmone maabane; nkabe o mmoditše?
A ke re ke go adima mmotoro wa ka ka Mokibelo thapama; o ka o buša neng?
A re re re feditše go hlalosa; le kwešišitše gabotse?

MOLAO WA 100

5.22 Lebopi *akere*

Lona le ngwalwa bjalo ka lentšu le letsee.

Mohlala: **Akere** o a nkolota. O ra go re nka lesa go go šeka?
Akere le rata go tshwenya batho, ba tla le swina.

MOLAO WA 101

5.23 Lebopi *ere/ema*

Lona le ngwalwa bjalo ka lentšu le letsee. Go bonagala **ere** e le lentšu leo le ka emelago **ema**.

Mohlala: **Ere** ke go botše.
Ema ke go botše.

Ere ke tla bolela le yena.
Ema ke tla bolela le yena.

Ere ba ba kgopele pele.
Ema ba ba kgopele pele.

Ere ke tla go bona gosasa.
Ema ke tla go bona gosasa.

MOLAO WA 102

5.24 Lebopi e re

Ge di ngwalwa ka go kgaogana ke ge **e** e le lekgokasediri la maina a legoro la 9 gomme **re** e le modu wa lediri.

Mohlala: Nku **e re** meee!
Tonki **e re** ntshwenye ke go rage dimpa tše.

MOLAO WA 103

5.25 Mabopi a lebaka

Sepedi se na le mabopi a lebjale, lefetile, letlago, lebjaletšweledi, lefetiletšweledi, lebjaletlagotšweledi, lebjalephethi, lefetilephethi, lebjalekgonegi, lefetilekgonegi, lebjalekgonegitšweledi le lefetilekgonegitšweledi.

5.25.1 Lebjale

Mabopi a lebjale a bonagala ka lebopi **-a-** goba **-a** ya mafetšo. Ona a laetša mošomo woo o dirwago ka mehla, goba ka setlwaedi.

Mohlala: Matome o **a** diša.
Matome o diša dikgomo.

5.25.2 Lefetile/lephethi

Lefetile le bonala ka meselana ya lediri yeo e fapafapanego. Meselana yeo e laetša gore mošomo o phethagetše.

Mohlala: Matome o be a **dišitše** dikgomo ge pula e thoma gona.
Baithuti ba **ngwadile** tlhahlobo.

5.25.3 Letlago

Letlago le bonala ka mabopi **tla** goba **tlo**. Ona a bontšha gore mošomo o tla dirwa ka nako yeo e tlogo.

Mohlala: Ke **tla** mo thuša ge a ka tla.
Ke **tlo** kgona go mmona gosasa.

5.25.4 Lebjaletšweledi

Lebaka leo le bonala ka lebopi **sa**. Lona le laetša gore mošomo o sa tšwela pele.

Mohlala: Baithuti ba **sa** ngwala ditlhahlobo tša kotara.
O **sa** gana le lehono.

5.25.5 Lefetiletšweledi

Lebaka leo le lona le bonala ka **be**, **santše** le **sa**.

Mohlala: Baithuti ba **be** ba **santše** ba **sa** ngwala ditlahlobo tša kotara.
Ntlo e **be** e **santše** e **sa** tuka ge re fihla.

5.25.6 Lebjaletlagotšweledi

Lebaka leo le bonala ka **sa tlo**, le **santše** yeo e šomago mmogo le **sa tlo**.

Mohlala: Baithuti ba **sa tlo** ngwala ditlahlobo tša kotara.
Baithuti ba **santše** ba **sa tlo** ngwala ditlahlobo tša kotara.

5.25.7 Lebjaephethi

Lebaka leo le laetša gore mošomo o phethegile ka nako yeo e sa tšwago go feta.
Lona le bonala ka lebopi **satšo**.

Mohlala: O **satšo** ngwala puku ya dikanegelokopana.
Dikolo di **satšo** tswalelwa maloba.

5.25.8 Lefetilephethi

Lebaka leo le laetša gore mošomo o be o šetše o phethagetše ge se sengwe se direga. Lona le bonala ka lebopi **šetše**.

Mohlala: Baithuti ba be ba **šetše** ba ngwadile ge pula e ena.
Ke be ke **šetše** ke jele ge a fihla.

5.25.9 Lebjaleggonegi

Lebaka leo le bonala ka lebopi **ka**. Lona le laetša gore go na le kgonagalo ya gore mošomo o direge.

Mohlala: A **ka** e lokiša ge a ka fiwa sebaka.
Re **ka** e aga ge re ka thušana.
Nka o fa ge a ka nkgopela.

5.25.10 Lefetilekgonegi

Lebaka leo le laetša gore mošomo o be o ka be o šetše o diregile. Lona le bonala ka **ka be**.

Mohlala:
A **ka be** a tlile le yona ge nkabe o mmoditše.

5.25.11 Lebjaleggonegitšweledi

Lebaka leo lona le bonala ka mabopi a: **ka be** le **sa**.

Mohlala: Dikgomo di **ka be** di **sa** ile madišong, ke ka fao Matome a sa bonalego.

5.25.12 Lefetilekgonegitšweledi

Lebaka leo le bonala ka mabopi **ka be, santše** le **sa**.

Mohlala: Dikgomo di **ka be** di **santše** di **sa** ile madišong, ke ka fao Matome a sa bonalego.

KGAOLO YA 6

6. LERUI

MOLAO WA 104

6.1

Sebopego sa lerui

Lerui la Sepedi le bopilwe ka lekgokarui le lešala goba leina.

	Lerui la motho		Lerui la lapa		Lerui la setšhaba	
	Botee	Bontši	Botee	Bontši	Botee	Bontši
Motho wa pele (Mmoleledi)	<i>ya ka</i>	<i>ya rena</i>	<i>yešo</i>	<i>ya borena</i>	<i>ya gešo</i>	<i>ya gaborena</i>
Motho wa bobedi (Mmoleledišwa)	<i>ya gago</i>	<i>ya lena</i>	<i>yeno</i>	<i>ya bolena</i>	<i>ya geno</i>	<i>ya gabolena</i>
Motho wa boraro (Mmolelwa)	<i>ya gagwe</i>	<i>ya bona</i>	<i>yabo</i>	<i>ya bobona</i>	<i>ya gabo</i>	<i>ya gabobona</i>

MOLAO WA 105

6.2 Mašalarui le makgokarui

6.2.1 Lešalarui la motho wa pele ka boteeng

Lešalarui la motho wa pele ka boteeng le ngwalwa ka go se kgomagantšhwe le lekgokarui.

Mohlala: Mosadi ***wa ka***.
Ngwana ***wa ka***.

6.2.2 Makgokarui le magoro a maina

Makgokarui a sepela le magoro a maina ka tsela yeo e latelago:

Mohlala:

Magoro a maina	Makgokarui	Tšhomišo mafokong
mo- 1 1(a)	<i>wa wa</i>	Ngwana <i>wa</i> mosadi Ngwana <i>wa</i> Maite
ba- 2 2 (a) bo-	<i>ba</i>	Bana <i>ba</i> monna
mo- 3	<i>wa</i>	Mohlare <i>wa</i> bona
me- 4	<i>ya</i>	Mehlare <i>ya</i> bona

le-	5	la	Lebone la malome
ma-	6	a	Mabone a malome
se-	7	sa	Selepe sa koko
di-	8	tša	Dilepe tša koko
n-	9	ya	Kgomo ya gagwe
di-	10	tša	Dikgomo tša gagwe
bo-	14	bja	Bogobe bja ngwana *Magobe a ngwana
go-	15	ga	Go sepela ga gagwe
fa-	16	ga	Fase ga lefase
go-	17	ga	Godimo ga thaba
mo-	18	ga	Morago ga sekolo

Mohlala: Bogobe bja ngwana

Mo lefokong le la ka godimo **bogobe** e lego leina, ke seruiwa, **bja** ke lekgokarui mola lerui e le leina **ngwana**.

KGAOLO YA 7

7. MAGORO A MAINA, MAŠALAŠALA, MAŠALAŠUPI LE MAŠALAŠUPILEBA

MOLAO WA 106

7.1 Magoro a maina, mašalašala, mašalašupi le mašalašupileba

Tafola yeo e latelago e hlaloša gabotse ka fao magoro a maina a tswalanago ka gona le mašalašala, mašalašupi le mašalašupileba.

Magoro a maina	Mašala- šala	Mašalašupi ka dikgato			Mašalašupileba		
		1	2	3	1	2	3
mo- 1 1(a)	yena	yo	yoo	yola	šo	šoo	šole
		yokhwi	yooewe	yola	šokhwi	šooewe	šole
ba- 2 2(a) bo-	bona	ba	bao	bale	šeba	šebao	šebale
		bakhwi	baowe	bale	šebakhwi	šebaowe	šebale
mo- 3	wona	wo	woo	wola	šo	šoo	šole
		wokhwi	woowe	wola	šokhwi	šooewe	šole
me- 4	yona	ye	yeo	yela	še	še	še
		yekhwi	yeowe	yela	šekhwi	šeowe	še
le- 5	lona	le	leo	lela	še	še	še
		lekhwi	leowe	lela	šelekhwi	šeleowe	še
ma- 6	ona	a	ao	ale	šea	šea	šea
		akhwi	aowe	ale	šeakhwi	šeaowe	šea
se- 7	sona	se	seo	sela	sese	sese	sese
		sekhwi	seowe	sela	sesekhwi	seseowe	sese
di- 8	tšona	tše	tšeo	tšela	šedi	šedio	šedila
		tšekhwi	tšeowe	tšela	šedikhwi	šediowe	šedila
n- 9	yona	ye	yeo	yela	še	še	še
		yekhwi	yeowe	yela	šekhwi	šeowe	še
di- 10	tšona	tše	tšeo	tšela	šedi	šedio	šedila
		tšekhwi	tšeowe	tšela	šedikhwi	šediowe	šedila
bo- 14	bjona	bjo	bjoo	bjola	šebo	šebo	šebola
		bjokhwi	bjooewe	bjola	šebokhwi	šeboowe	šebola
go- 15	gona	go	goo	gola	šego	šegoo	šegola
		gokhwi	goowe	gola	šegokhwi	šegoowe	šegola
fa- 16	gona	fa	fao	fale	šefa	šefao	šefale
		fakhwi	faowe	fale	šefakhwi	šefaowe	šefale
go- 17	gona	go	goo	gola	šego	šegoo	šegola
		gokhwi	goowe	gola	šegokhwi	šegoowe	šegola
mo- 18	gona	mo	moo	mola	šemo	šemoo	šemola
		mokhwi	moowe	mola	šemokhwi	šemoowe	šemola

7.2 Tšhomišo ya mašalašupi

Mašalašupi a ka šoma bjalo ka sediri, sedirwa goba sedirelwa.

Mohlala:	Sediri:	<i>Yo</i> o boletše maaka.
	Sedirwa:	Ba rekile <i>tšekhwi</i> .
	Sedirelwa:	Malome o fela a rekela <i>bakhwi</i> diaparo.

KGAOLO YA 8

8. MAADINGWA (MATŠEWA)

Dikgopolo tše diswa mo go Sepedi di akaretšwa ka go tšea mantšu a dipolelo tše dingwe. Mantšu ao ge a ngwalwa, a swanetše go latela melao ya mongwalo le ya mopeleto ya Sepedi.

MOLAO WA 107

8.1 Phetolelo ya medumo ya go tšwa dipolelong tše dingwe

Ge mantšu a amogelwa go Sepedi, mopeleto wa ona o a fetoga gomme a tšea medumo yeo e dumeletšwego polelong ya rena.

Medumo yeo e latelago e fetogela go ya go medumo ya Sepedi golebeletšwe polelo yeo e tšwago go yona. Mantšu ao a ngwalwago ka go diriša medumo yeo a felelela ka dinoko tša go ba le ditumanoši, ntle le ge a felelela ka **-ng**.

Modumo	Polelo	Phetogo	Mohlala
b	English	b goba p	bottle > lebotlelo/lepotlelo
	Afrikaans	b goba p	boek > puku/buka
c	English	kh	collar > kholoro cabinet > khebinete/khepinete
	Afrikaans	k tšh tl g	gate > keiti cabbage > khabetšhe glass > tlelase glas > galase
k	English	kh	kernel > khenele
	Afrikaans	k	koek > kuku
p	Afrikaans	p	papier > pampiri
q	English	kh	quality > khwalithi
r	English	r e a tlogelwa r	kilometre > khilomitha
	Afrikaans		kilometer > khilomithara
t	English	th	tape > theipi
	Afrikaans	t	tee > teye tafel > tafola
u	English	y	uniform > yunifomo

ua	English	u	quality > khwalithi
v	English Afrikaans	f	valve > belefe venster > lefasetere vrk > foroko
v	English	b	silver > silibere university > yunibesithi
w	English Afrikaans	w b	wireless > wayalese werk > bereka
x	English	ek/ekes	exit > ekisithi experiment > ekeseperimente
z	English	z	zero > zero
ch	English	tsh	chain > tshaene change > tshentshi
cl	English	tl	claim > tleleimi
ph	English	f	philosophy > filosofi
gl	English Afrikaans	tl	gladiator > tlelaideitha
m	Afrikaans	mm	motor > mmotoro
ng	Afrikaans	ng	koring > korong

8.2 Medumo yeo e sego ya dumelelwa polelong ya rena

Mo mantšung ao a tšwago malemeng a mangwe gomme mantšu ao a na le ditumammogo di šalana morago, go swana le **kr*, **sf*, **pr*, **tr*, **ft*, **sk*, **rk* go bewa tumanoši magareng ga ditumammogo tšeo.

Mohlala:

Polelo	Mantšu	Mopeleto wa maleba	Medumo yeo e sego ya dumelelwa
English	<i>credit</i>	<i>kherediti</i> e sego <i>*khrediti</i>	<i>*khr</i>
English	<i>prophet</i>	<i>moporofeta</i> esego <i>*moprofeta</i>	<i>*pr</i>
English	<i>flag</i>	<i>folaga</i> e sego <i>*flaga</i>	<i>*fl</i>
English	<i>democracy</i>	<i>demokherasi</i> esego <i>*demokhrasi</i>	<i>*khr</i>
Afrikaans	<i>spyker</i>	<i>sepekere</i> goba <i>sepikiri</i> e sego <i>*spikiri</i> goba <i>*spekere</i>	<i>*sp</i>
Afrikaans	<i>skool</i>	<i>sekolo</i> e sego <i>*skolo</i>	<i>*sk</i>
Afrikaans	<i>venster</i>	<i>lefasetere</i> e sego <i>*lefastere</i>	<i>*st</i>
Afrikaans	<i>brood</i>	<i>borotho</i> e sego <i>*brotho</i>	<i>*br</i>
Afrikaans	<i>trein</i>	<i>terene</i> e sego <i>*trene</i>	<i>*tr</i>

KGAOLO YA 9

9. MAINA A DIKGWEDI LE DIHLA TŠA NGWAGA

MOLAO WA 109

9.1 Maina a dikgwedi

Maina a dikgwedi a ka fetolelwa goba a a ngwalwa ka Sepedi.

Pherekgong	goba	Janaware
Dibokwane	goba	Febereware
Hlakola	goba	Matšhe
Moranang	goba	Aporele
Mopitlo	goba	Mei
Phupu	goba	June
Mosegamanye	goba	Julae
Phato	goba	Agosetose
Lewedi	goba	Setemere
Diphalane	goba	Okotobere
Dibatsela	goba	Nofemere
Manthole	goba	Desemere

MOLAO WA 110

9.2 Maina a dihla tša ngwaga

Seruthwane	Setemere	go fihla ka	Nofemere
Lehlabula:	Desemere	go fihla ka	Febereware
Selemo:	Matšhe	go fihla ka	Mei
Marega:	June	go fihla ka	Agosetose

KGAOLO YA 10

10. DINOMORO, MABALATATELANO, DIPALOPHATLO LE TEKANYO YA BOKGOLE, BOIMA LE KHAPHASITHI

MOLAO WA 111

10.1 Dinomoro

Dipalo di ngwalwa ka tsela yeo e latelago:

Mohlala: 1	teepedi
2	tharo
3	nne
4	tlhano
5	tshelašupa
6	seswaisenyanel
7	esome
8	lesometeemasomepedi
9	lekgolo
10	makgolopedi
11	sekete
20	dikete tše lesome, makgolo a mahlano,
100	masome a seswai le metšo/mentšho ye
200	senyane
1 000	dikete tše lekgolo
10 589	milione
	dimilione tše lesomehlano
	dimilione tše senyane
100 000	dithirilione tše lesome
1 000 000	
15 000 000	
9 000 000 000	
10 000 000 000 000	

10.2 Mabalatatelano

Mabalatatelano a hlange ka go bea hlogo ya **bo-** pele ga kutu ya mabadi. Learogi ke **ma-** go lebadi la pele.

Mohlala: Kgwele ya **mathomo**
Lebone la **bobedi**
Letšatši la **boraro**
Motho wa **bone**
Selo sa **bohlangano**
Kgatišo ya **botshela**, **botshelela**Kgwele
ya **bošupa**
Lekga la **boeswai**Lego la
bosenyaneNgwaga wa
bolesome

MOLAO WA 112

10.3 Mabalatatelano a mahlathi a mokgwa ka mabadi

Ge re hlama mahlathi a mokgwa ka go diriša mabadi re hlomelesetša hlogo ya **ga**-pele ga lebadi, gomme ya ba lentšu le letee.

Mohlala: *gatee*
gabedi
gararo
gane
gahlano
gatshelela, *gatshelela*
gašupa
gaseswaiga *gasenyane*
galesome

MOLAO WA 113

10.4 Dipalophatlo

Ge go ngwalwa dipalophatlo tše dingwe go dirišwa moselana wa **-ng**.

Mohlala: $\frac{1}{2}$	<i>teepeding</i> , <i>seripagare</i>
$\frac{1}{4}$	<i>teenngeng</i> , <i>kotara</i>
$\frac{3}{4}$	<i>tharonngeng</i>

MOLAO WA 114

10.5 Bokgole, boima le khaphasithi

Bokgole, boima le khaphasithi di a khutsofatšwa ge di ngwalwa ka Sepedi, efela ge di ngwalwa ka botlalo, nomoro e ngwalwa ka go se kgomagane le kelo.

Mohlala: bokgole:	14 <i>m</i> , 15 <i>km</i>
Boima:	4 <i>g</i> , 6 <i>kg</i>
Khaphasithi:	5 <i>l</i> , 3 <i>ml</i>

10.5.1 Mongwalo wa bokgole, boima le khaphasithi

Ge go ngwalwa dipalo go tloga go **lefeela** go fihla ka **senyane (0-9)** go ngwalwa ka mantšu. Go tloga ka **10 go ya go ile** go ngwalwa ka dinomoro ntle le ge e le mathomong a lefoko.

Mohlala: bokgole:	<i>dimitha tše 14</i> , <i>dikhilomitha tše 15</i>
boima:	<i>dikgeramo tše nne</i> , <i>dikhilokgeramo tše</i>
khaphasithi:	<i>tshela dilitha tše tlhano</i> , <i>dimililitha tše tharo</i>

KGAOLO YA 11

11. THATAFATŠO YA MAINA, MAHLAODI LE MADIRI

Maina, mahlaodi le madiri di kgona go thatafala mo go Sepedi. Thatafalo yeo e fetoša mopeleto wa mantšu ao.

MOLAO WA 115

11.1 Thatafatšo ya maina

11.1.1 Maina a legoro la 9

Ge re bopa maina a legoro la 9 go tšwa go madiri go hlolega phetogomodumo ya thatafalo.

Mohlala: ruta	>	thuto	<i>r</i>	>	<i>th</i>
gata	>	kgato:	<i>g</i>	>	<i>kg</i>
sepela	>	tshepelo:	<i>s</i>	>	<i>tsh</i>
bopa	>	popo:	<i>b</i>	>	<i>p</i>
lema	>	temo:	<i>l</i>	>	<i>t</i>
fepa	>	phepo:	<i>f</i>	>	<i>ph</i>
hlahloba	>	tlhahlobo:	<i>hl</i>	>	<i>tlh</i>

11.1.2 Maina a legoro la 10

Mohlala: Dinku tše *dintsho*
Dipudi tše *ditšhweu*

11.1.3 Thatafatšo ya maina a go tšwa go madiri

Madiri ao a boeletšago dinoko tša go swana, ge a hlama maina go thatafala fela modumo wa senoko sa mathomo.

Mohlala: šušumela	>	<i>tšhu</i> šumelo
hlahloba	>	<i>tlh</i> ahlobo
hlahla	>	<i>tlh</i> ahlo
sosomala	>	<i>tsho</i> somalo
fafatla	>	<i>ph</i> afatlo

11.1.4 Thatafatšo ya maina a go tšwa go madiri a go boeletša lentšu

Ge go hlangwa leina ka madiri a go bušeletša lentšu gona thatafalo e hlolega go mantšu ao ka moka, efela lebopi la mafetšo la *-o* la go hlama leina go tšwa go lediri le bewa fela ka mafelelong a leinaletšo leo.

Mohlala: swayaswaya	>	<i>tshwayatshwayo</i> e sego <i>*tshwayotshwayo</i>
gogagoga	>	<i>goba *tshwayaswayo</i>
gogagogana	>	<i>kgogakgogano</i> e sego <i>*kgogakgokgano</i>

> *kgogakgogo* e sego
**kgogokgogo*

MOLAO WA 116

11.2 Thatafatšo ya mahlaodi

Medu ya mahlaodi a tlhago **-golo**, **-be**, **-so**, **-šweu** le **-swa** ao a hlaolago legoro la 8, la 9 le la 10 a a thatafala.

11.2.1 Mahlaodi a legoro la 8

Mohlala: Dilepe tše **dikgolo**
Dikolo tše **dikgolo**

11.2.2 Mahlaodi a legoro la 9

Mohlala: Nko ya gagwe ke ye **kgolo** kudu.
Mokgadi o na le pelo ye **mpe**.
Ba rekile koloi ye **ntshwa**.
Ba rekile koloi ye **mpsha**.

11.2.3 Thatafatšo ya mahlaodi a legoro la 10

Mohlala: Dinku tše dint**sho**
Dikgomo tše dik**golo**

MOLAO WA 117

11.3 Thatafatšo ya madiri

11.3.1 Thatafatšo ya lentiri

Tirišo ya hlogo ya **n-** ya lentiri, ya **i-** ya leitiri le moselana wa lediriši **-iš-** di tliša thatafalo madiring.

Mohala:	bona nna	>	mpona	e sego *nbona	b > p
	fepa nna	>	mphepa	e sego *nfepa	f > p
	ruta nna	>	nthuta	e sego *nruta	r > th
	diša nna	>	ntiša	e sego *ndiša	d > t
	hloya nna	>	ntlhoya	e sego *nhloya	hl > tlh

11.3.2 Thatafatšo ya leitiri

Mohlala:	betha	>	ipetha	e sego *ibetha	b > p
	raga	>	ithaga	e sego *iraga	r > th
	soba	>	itshoba	e sego *isoba	s > tsh
	loma	>	itoma	e sego *iloma	l > t
	ruta	>	ithuta	e sego *iruta	r > th

11.3.3 Thatafatšo ya lediriši

Mohlala:	bina	>	bintšha e sego <i>*biniša</i>	š > <i>tšh</i>
	bona	>	bontšha e sego <i>*boniša</i>	š > <i>tšh</i>
	tsena	>	tsentšha e sego <i>*tseniša</i>	š > <i>tšh</i>

KGAOLO YA 12

12 MANTŠU A MANGWE A GO GAKANTŠHA

MOLAO WA 118

12.1 Fapana

Fapana e šomišwa go šupa dilo tšeo di lego kgahlanong goba tšeo di lwago.

Mohlala: Ke tla **fapana** le wena ge o tšwafa.

Ntle le mohlala woo wa ka godimo, **fapana** e ka hlaloša **pharologano**.

Mohlala: Re ile ra **fapana** ka ditsela ke ka fao re ilego ratimelelana.

12.2 Fapafapana

Fapafapana e šomišetšwa go šupa dilo tšeo di sa swanego goba tša mehuta yeo e sa swanego.

Mohlala: Re hlakane le batho bao ba **fapafapanego**.
Ge o nyaka go gakantšha teng wena o je dijo tša go **fapafapana**.

12.3 Kotsi

Kotsi e laetša se sebe seo se hlagilego.

Mohlala: **Kotsi** ya sefatanaga e gobaditše batho ba bantši.
O tla wela **kotsing** ge o sa theeletše batho ba bagolo.

12.4 Kotse

Ye ke seo batho ba se šomišago go iphemela kotsing ge go lwewa ntweng.

Mohlala: Ba iphemetše ntweng ka **dikotse** gore ba se gobatšwe ke manaba.

Lentšu leo (**kotse**) le ka šomišwa gape e le lehlalošetšagotsee la **etse**.

Mohlala: **Kotse, kootse, etse** ba rile re tla hlakana le bonaka nako mang?

12.5 Dintšhi

Lentšu le ka šomišwa go šupa dilo tše mmalwa, dilabi goba dikhunkhwane le setho sa mmele.

Mohlala: **Dintšhi** di be di bokanetše tonki ya go hwa.
Ngwana yo o na le **dintšhi** tše dibotse.

Mantšu ao a ka godimo ke dingwalwatshwano (dihomonime). Ka mantšu a mangwe ke mantšu ao a ngwalwago go swana fela a sa dume go swana ebile le ditlhalošo tša ona di sa swane. Tlhalošo ya ona e tšwelela tšhomišong mo mafokong bjalo ka ge go hlalošwa mehlaleng ya ka godimo.

12.6 Modumo wa *fs, f le wa sw

Mo mantšung ao a latelago modumo wa maleba ke **sw** goba wa **f**. Lebaka le legolo ke gore modumo wa ***fs** ke mongwalo wa sekgale.

Mohlala: <i>leswiswi</i>	<i>i</i> e sego	<i>*lefsifsi</i>
<i>leswielo</i>	e sego	<i>*lefsielo</i>
<i>moswa</i>	e sego	<i>*mofsa</i>
<i>kgauswi</i>	e sego	<i>*kgaufsi</i>

12.7 Mantšu a: foša le *phoša

Lediri la maleba ke **foša**. Phetogo ya **f**- e tšwelela fela ge re bopa maina go tšwa go madiri a go thoma ka **f**- gomme **f**- ya thatafala ya fetogela go **ph**-. Ke ka fao re gatelelago gore lereo la nnete la lediri le ke **foša** e sego ***phoša** mola leina e tla ba **phošo**. **Foša** e šoma gape ge re bolela ka go lahlela leswika. Le gona mo lediri la maleba ke **foša** e sego ***phoša**.

Mohlala: Ke **fošitše** dipalo tše tlhano tša mmetse maabane.

Ngwana **foša** dira ga a bolawe.

Diphošo tša gona di no laetša gore ke be ke itlhaganetše go fetša.

O ile a iphemela ka go **foša** manaba ka maswika.

12.8 Mantšu a: bjale le bjalo

Bjale e šupa nako gomme **bjalo** e šupa mokgwa.

Mohlala: **Bjale** o tla sepela neng?

O šomile **bjalo** go fihlela a lapa.

12.9 Mantšu a: swanelwa le swanela

Lentšu leo le na le ditlhalošo tše pedi. Ya mathomo e bolela ka ge motho a swanelwa ke diaparo, ya bobedi e ra gore o tlamegile goba o gapeletšega go dira mošomo goba seo go bolelwago ka sona.

Mohlala: Ka mehla o **swanelwa** ke diaparo tša setšo. (**diaparo**)

Diaparo tša setšo di mo **swanela** ka mehla. (**diaparo**)

Ditaba tšeo ga di mo **swanele**. (**ga se yena a ka di dirago**)

O tla **swanelwa** ke gore o sepele le yena gore a se timele.

(**go gapeletšega** goba **go tlamega**)

Ga se o **swanele** gore o bolele maaka. (**ga se wa gapeletšega**)

O be a **swanetše** gore a sepele le yena. (**lephethi: kgapeletšego**)

12.10 Mantšu a: tšhiwana le tšhiololo

Mohlala: *Tšhiwana* ke ngwana yoo a hlokofaletšwego kemotswadi yo motee.
Tšhiololo ke ngwana yoo a hlokofaletšwego ke batswadi ka moka.

12.11 Mantšu a: dingwalwa le dingwalo

Dingwalwa di akaretša tšeo di ngwadilwego ka moka gomme *dingwalo* ke mohuta wa dipuku (*genre*)..

Mohlala: *Dingwalwa* ke se sengwe le se sengwe seo se ngwadilwego bjalo ka mangwalo, dipuku, dikhathune le bjalobjalo.

Dingwalo ke direto, dikanegelokopana, dipadi, ditiragatšo le ditaodišo.,.

KGAOLO YA 13

13. MANTŠU AO A NAGO LE TLHALOŠO YA GO SWANA

13.1 Mahlalošagotee

Mahlalošagotee ke mantšu ao a fapafapanego ao a tlišago tlhalošo ya go swana. Seo se tlišwa ke taba ya ge mebolelo ka moka e swanetše go elwa tlhoko le go akaretšwa mo polelong ya Sepedi ka moo go ka kgonegago ka gona. Go dira bjalo, ke gona go netefatša gore mahlalošagotee a mebolelo yeo ye mengwe le ona a amogetšwe ka polelong ye.

Se segolo ke gore a re lemogeng gore ge re ngwala, re se hlakantšhe mahlalošagotee ka gare ga sengwalwa se setee. Se se ra gore, ge o kgethile go ngwala lentšu le **tsamaiša**, go fa mohlala, ka sengwalweng sa gago, o se ke wa re ge o tšwela pele wa ngwala **sepediša** goba **phakiša**. Go dira bjalo e ka ba go gakantšha mmadi.

Bjalo ka ge mantšu a hlaloša dilo tša go swana, a ka fapafapana ka tlhalošo go ya ka tirišo le tokologo yeo a šomišwago go yona.

Ka mo gare ga puku ye re okeditše ka mahlalošagotee a madiri, maina, mahlathi, mahladi le a makopanyi.

13.2 Mahlalošagotee a madiri

balama	dula
bapela	bapa
boa	bowa, bowa
boeletša	bušeletša
boetša	bušetša
bopša	bopiwa
bota	tshepha
enela	lekana
etša	ekiša
fa	nea
feka	pheka, goela
feta	putla
fularela	fularela
gagola	kgeila, tlerola
gahlana	hlakana
gegea	kodutla
godile	gotše
gopile	pšhele
gotša	thumaša
gwamile	omile, omme, pšhele
hira	thwala
hlakametša	gahlanetša
hlaloša	hlalosa
hlaswa	šišingwa

hlola
hlologela
itia
kgeresa
kgoba
kgoba
kgoga
kgola
kgolwa
kgolwa
kgolwa
kgolwa
kgomaganya
kgomarela
khutla
koloba
kopana
kopana
kwatama
notlela
nyama
nyoga
onala
otlela
pata
phatlalala
phopholetša
pitla
rua
rula
sega
seka
sepediša
sepela
šikara
šita
šiya
šoma
šuta
tekola
thala
thaola
thena
thinyolla
thokga
thubja
thuthumela
tlama
tšhabeša
tšholla

thoma
hlolosela, golela, hlwaela, hloela
betha, gitla, patlamiša
kgeresa
aba, ngwathantšha
fela (ga dienywa mohlareng)
fola, tsuba, taga
kgora
thetšwa
dumela
famolela
go tšwa meno
kgomagantšha
mamarela, kgoramela,
kutla
thapa
hlakana, gahlana
kgobokana
khunama
kgonya, khiyela
swaba
rotoga, hlatloga
hlagala
reila, terebela, kgoetša
hlalefetša, jeletša, jabetša, ropa
arogana, kgaogana
phophola, pholophotha, phuruphutša
menya
ruwa
thula
tshega
šeka
tsamaiša, phakiša, akgofo
tsamaya, tloga
atha
imela, roba
tlogela
berek, dira
šutha
tenola
derowa, torowa
kgaola
ripa, kgaola
thobolla
roba
thubiwa
roromela, thothomela
tlema, bofa
kitima
tšhela, pšhega, tšhologa

tsikinya
tuntela
tura
ušana

tsitsinya, tsikiditla
thala, rutha
bitša
wešana

13.3 Mahlalošagotee a maina

akorafopiya
alekhoholo
alithitšhute
boalepino
bolebadi
boapo
ditlhaka
dingwalwatshwano
dithata
ditumammogo
ditumanoši
ditumatshwano
esiti
eitse
go felafela pelo
hayefene
kalafi
kgatswetši
khamphase
lapa
lefela
lefolotšane
legorwana
lesole
lethebo
llaga
mae
mahlalošagotee
mmopaleswa wa dipopo
magologolong
mapheko
matšewa
megokgo
mehlahla
melatšatši
letobe
lomega
moedi
moeta
molagare
monola
mosela
motho tena
motšoko

go tšhaba sephetephete
setagi
bogodimo
bohwefe, boswefe, bohwehle
akenošiya
leako
alefapete, alefabete
dihomonime
dikakata
dikhontshonente
divawele
dihomofoune
sedilana
AIDS, phamokate
go ba le dipelwapelwane
tlami
meriyana, dihlare
kgatsela, mothofi, mothoswi, mothobe
sešupatsela
moše
lehea
sefolotšane
kgorwana
lesole
letata
leyara, lleya
makgopa, matšae, maata
mahlalosešagotee, disinonime, mahlalošagongwe
asethethišiyene
maphameng, tswapong
maphika
maadingwa
meyokgo, meokgo, dikeledi
boya
ditherophiki
legapi
akhuphantšha, kalafo ka dinalete
molapo
motšega, nkgo, pitša
ikhweitha
bošidi
kanale
motho towe
fola, letsoko, seneyifi, kwae, tagi

ngwaga
parometha
popego
reiti
sekala
sekhwiri
sekaku
sekutu
senganga
sešomišwa
setagwa
sepatso
sopo
themphereitšha
thutofase
timolo
tšitširipa

nywaga, mengwaga
seelakgatelelo ya moya
tlholego, tlhamego
lebelo
seedi, seela
sekwiri
lentsho
tšhuma
sengangele
sediriršwa, sebereklišwa
segatamoroko, setswata
patso
moro, mothotho
kelophišo
saentshe ya lefase
phodišo
tsitsiripa, kwankwetla

13.4 Mahlalošagotee a mahlathi

bapela le
gare ga
gona
lefaufaug
mamohla
mošene
nngaa ga/le
nyanyeng

bapa le
mokgahlo ga, magareng ga
ntshe
sebakabakeng
lehono, naase
lapeng
thoko ga, go bapa le, kgauswi le
pepeneneng, kgakala, phatlalatšeng

13.5 Mahlalošagotee a mahlaodi

hubedu
nkonana
mpharana
koto

khubedu, khwibidu, hwibidu
nkunana, nkunwana, nthipana, nkotana
kgopana, kopana
nkidikitlana, mpiripitlana, kutwana, kgemakgemana

13.6 Makopanyi

eupša
goba

empa, efela
kampo, ana, kapa

KGAOLO YA 14

14. MAREO

A ke a mangwe a mareo ao re tlilego ka ona ka mo pukung ye.

English Terms	Mareo a Sepedi
abbreviation	khutsofatšo
abstract and concrete nouns	mainakgopolo le mainapopego
acronym	akheronimi
active and critical learning	go ithuta ka mafolofolo le ka tsitsinkelo
active and passive voice	polelothwii le polelotirwa, polelotiriši le polelotirišwa
addendum	atentamo
additional language	polelo ya tlaleletšo
adequate achievement	bokgoni bja magareng
adjectives and relative constructions	mahlaodi le maamanyi
adopted words	matšewa, maadingwa
adverbs	mahlathi
advertisement	papatšo
agenda	atšenta, lenaneothero
alliteration	poeletšo ya khontshonente, poeletšo ya ditumammogo
amalgamation of parastatals	kgobokanyo ya dikgwebo tša mmušo, dipharaseteitale
ambiguity	tlhalošontši
amend	fetoša
amendments	diphetošo
annexure	anekesetšha, dimamatletšwa
anti-climax	theogo ya khuduego
antithesis	kganetši
antonyms	malatodi, maganetši
apostrophe	aphoseterofi, lenalana
appeal	boipelaetšo
appendix	aphenetikisi
applause	magoswi, legowa
apply knowledge and skills	go diriša tsebo le mabokgoni
appreciation	kgahlego
approaches to teaching literature	mekgwa ya go ruta dingwalo
appropriation bill	molaokakanywa wa ditekanyetšo, bill ya ditekanyetšo
argumentative essay	taodišongangišano
arguments	dingangišano
article	athikele
assessment	kelo
assessment policy	pholisi ya kelo
assonance	poeletšotumanoši

assumption	maipotšo/ boipotšo
asteric	aseteriki
attitude	kgetho ya go rata goba go hloya selo, athitšhute
auditor	mohlakiši
Auditor-General	Mohlakišimogolo
augmentative	bogologadi
autobiography	taodišophelo ka mong, boitaodišophelo
background	matsentšhagae
Bakone clan	setšhaba sa Bakone
barriers to learning	dīšitiša go ithuta/dipalediša go ithuta
beginning knowledge	tsebo ya motheo
bias	tšeohlakore
biography	taodišophelo
blogs	dipoloko
borrowed words	maadingwa, matšewa
brackets	mašakana
brochures	diporoutšha
budget speech (budget and policy speech)	polelokabo ya ditšhelete le ya tša pholisii)
budget vote 03 education	bouto ya 03 ya thuto
capital infrastructure	lenaneopeakanyokgolo
caption	khephošene
caricatures	dikharikhathša
cartoon	khathune
catalogue	khathaloko
chapter	kgalo
characterisation	kutollo ya semelo sa baanegwa, tshwantšho ya baanegwa
chart	tšhate
chronological order	tšhalanomorago, tatelano, go latelana
clause	thabe
clip	tlilipi
collective noun	leinakgoboko
collocation	kholokheyišene, tšhepelelano, tsamaišano
colon	kgorwana
communication	kgokagano, poledišano, tšhomišano
communicative approach	mokgwa wa kgokagano, mokgwa wa poledišano
comparative adjective	lehlaodi la go bapetša
complex and proper nouns	mainagokwa le mainaina, dibokantšu le mainaina
complex sentence	lefokofokwana
compound noun	leinagokwa
compound sentence	lefokofontši
comprehension text	tekakwešišo, tekatlhaologanyo
concord	legkokedi
conditional mood	modirišopeelano
conflict	thulano, kgakgano, phapano
conjunctions	makopanyi
connotative meaning	maikutlo ao a tšweletšwago ke tlhalošo ya lentšu
contemplated	akanywago

content	dikagare, diteng
content, style and register	sererwa, setaele le retšisitara
continuous tense	letšweledi
contrast	pharologanyo
copulative	leba
creative arts	bokgabo bja tša boitlhamelo
credibility	tshephagalo
critical analysis	tshekatsheko yeo e tsenelelago
curriculum	kharikhulamo, lenaneothuto
curriculum material	setlabelo, sedirišwa sa kharikhulamo, lenaneothuto
curriculum vitae	boitsebišophelo, lenaneophelo
daily assessment	kelo ya letšatši ka letšatši,
debate	ngangišano, phenkgišano
deliberations and debates	ditherišano le dingangišano
demonstrative	lešupi
demonstrative pronouns	mašalašupi
denotative meaning	tlhalošo ya lentšu yeo e lego pepeneneng
derivative nouns	mainamatšo
descriptive essay	taodišotlhaloši,
dialect	polelosemmotwana
dialogue	poledišano
diary	pukutšatši
dictionary	pukuntšu
direct and indirect speech	polelommoledi goba polelothwii le polelopego
direct meaning	tlhalošothwii
discrimination	kgethologanyo
documentary	tokhumenthari
drafting	go ngwala dikakanyo tša mathomo, g
drama	terama, tiragatšo, papadi
economic review	tekololeswa ya tša ikonomi
editing	tokišo ya diphošo
education system	peakanyo ya thuto
elementary achievement	bokgoni bja fase
email	imeile
emotive language	polelo ya go ama maikutlo
encyclopaedias	dienesayetlelophitiya
essay	taodišo
euphemism	pebofatšo, phefelo
evaluation	tekolo
examination	tlhahlobo
examination marks	meputso ya tlhahlobo, dimaraka tša tlhahlobo
exclamation marks	leswayo la tlabego
facebook and other social networks	feisipuku le dikgokagano tše dingwe tša batho
fact and opinion	ntlha le kakanyo
features and conventions	diponagalo le melawana
figures of speech	dikapolelo
film study	thuto ya difilimi
folk tales	dinonwane

fonts and numbering	bogolo bja mongwalo le go nomora
footnotes	difutinoute
foreign investors	babeeletši ba dinagadišele
formal assessment	kelo ya semmušo
fourth legislature (sitting) of the Limpopo Legislature	tulo ya bone ya lekgotlatheramelao la Limpopo
forum discussion	kahlaahlo ka foramo
foundation phase	thuto ya motheo
freedom charter	tšhatha ya tokologo
Freedom Charter Day	Letšatšikgopotšo la Tšhatha ya Tokologo
full stop	khutlo
future tense	letlago
gender	bong
general aims	maikemišetšokakaretšo
giving direction	go fa tšhupetšo
glossary	tlelosari
grade	kereiti
graph	kerafo
heading	hlogo
home language	polelo ya gae, polelo ya letswele
homographs	dihomokerafo
homonyms	dingwalwatshwano, dihomonimi
homophones	ditumatshwano, dihomofoune
human rights	ditokelo tša botho
hymns	dikopelo, difela
hyperbole	pheteletšo
hyphen	thaladi
icons	diayekhone
ideophone	leekiši
idiomatic expressions	mebolelwana
idioms	dika
illustration	tšhupetšo, taetšo
imagery	tshwantšhokgopolo
imperative mood	modirišotaelo
implementation	phethagatšo
implied meaning	tlhalošo yeo e khutilego
inaugural address	polelo ya tlhomamišo
inclusivity	kakaretšo
incrementally repealed	poeletšo ya go golela godimo
independence of bantustans	boipušo bja dinagamagae
index	intekese
indicative mood	modirišopego
indigenous knowledge	tsebo ya tša setšo
inference	iniferentshe,
informal assessment	kelo ya inifomale
informal settlement schools	dikoloboipeing
inhuman	ditiro, ditiragalo tša go hloka botho, setho le

	kwelobohloko
injustices	ditiro tšeo di lego kgahlanong le molao
innuendo	inyuendo, go se bolele taba thwii, go tla taba phaphi
instructional time	nako ya go ruta
Intergovernmental Fiscal Relations Act, 1997	Molaokgokagano wa Matlotlo a Dikgoro tša Mmušo wa 1997
interjection	tsenelelano; lelahlelwa
intermediate phase	feisi ya gare
internet sites	mafelo a inthanete
interpretation	tlhalošo, tlhathollo
interview	potšišotherišano,
intransitive verb	lefeledi
invitation	memo, taletšo
irony	kodutlo
jargon	tšakone, jakone
jokes	meswaso, ditšouku, metlae
language skills	mabokgoni a polelo
language structures and conventions	sebopego sa polelo le melawana
language teaching approaches	mekgwanakgwana ya go ruta polelo
laughter	setshego, sesego
layout	peakanyo
learning areas subject statements	makala a go ithuta, ditatamente tša dirutwa
learning programme guidelines	dihlahli tša phorokeramo ya go ithuta
legends	-kgale
legislature (legislative assembly)	lekgotlapeamelao, lekgotlatheramelao
letters	mangwalo
life orientation	thutotlhalho ya tša bophelo
listening and speaking	go theeletša le go bolela
literary genres	dingwalo
litotes	lithose, makgethepolelo
magazine articles	diathekele tša ka makasineng, dikgatišobakeng
malapropism	malaphorophisimi
manifesto	manifeseto, lenaneotšhupo la maikemišetšo
manipulative language	polelo ya go hlalefetša
maps and flyers	mebepe le difolaya
mathematics	dipalo, mmetse
media resources	methopo ya metiya
meetings and procedure	dikopano le tshepetšo
meritorious achievement	bokgoni bja godingwana
metaphor	tshwantšhanyo, papišo
metonymy	methonimi
mind-map	peakanyo ya dintlha le dikakanyo go ya kahlogo pele go ngwalwa, maentemmepe
minutes and agenda	metsotso le atšenda, lenaneothero
moderate achievement	bokgoni bja magareng
moderation of assessment	go lekodišiša kelo, go motereitha kelo
monologue	go bolela o le tee, go bolela o le noši

mood	modirišo
motion	tšhišinyo
motion with notice	tšhišinyo yeo e nyakago tsebišo
motion without notice	tšhišinyo yeo e sa nyakego tsebišo
music videos	dibitiyo tša mmimo, dibitiyo tša dikoša
myths	tšeo batho ba di tshephago eupša go se na bonnetebja tšona, mabarebare
narrative essay	taodišokanegelo
national curriculum	kharikhulamo ya setšhaba
national protocol for assessment	phorothokholo ya setšhaba ya kelo
national senior certificate	sethifikheiti sa godimo sa setšhaba
natural science	saentshe ya tša tlhago
negation	kganetšo
neologisms	newolotšisimi, neolotšisimi
newspapers and magazines	dikuranta le dimakasine goba dikgatišobaka
norms and standards	dinyakwatlwaelwa le ditekanyetšo
not achieved	go se kgonwe, go palelwa
notes	dinoutse
notices	ditsebišo
nouns and noun classes	maina le magoro a maina
novel	padi
numerical adjective	lebadi
nutritional programmes	mananeo a tša phepo
oath	kano, boikano, keno
obituary	tša bophelo bja mohu
object concord	lekgokasedirwa
offensive language	polelo ya go hlapaola, polelo ya mahlapa, polelo yamaroga
omission	tlogelo
onomatopoeia	onomathophiya, mainaekiši, maekiši
oral assessment tasks	mešongwana ya kelo ka go bolela, kelobomolomo
oral communication text	sengwalwa sa kgokagano ka go bolela
oral examination	tlhahlobo ka go bolela
orders of the day (order paper)	mananeotshepetšo a letšatši
organising	go rulaganya
our constitutional obligations	maikarabelo a rena go ya ka molaotheo
outstanding achievement	bokgoni bja godimodimo
overview	kakaretšo
oxymoron	okisimorone, tumelokganetšo
palace	mošate, ka difokeng
pamphlets	diphamofolete
panel discussions	ditherišano tša phanele
paradox	pharadokese
paragraph	temana
paraphrasing	go pharaforeisa
parastatals	dikgwebo tša mmušo, dipharaseteitale
parenthesis	dipharenthesese
parts of speech	diripa tša polelo
past perfect continuous tense	lefetilephethi la letšweledi

past perfect tense	lefetilephethi
past tense	lefetile, lephethi
percent	peresente
personal and social wellbeing	tlhokomelo ya tša botho le tša leago
personal pronouns	mašala, mašalaina
personification	mothofatšo
photographs	dinepe
physical education	thutotšhidullommele, thutokotlollommele
pie charts	phaye tšhate
planning	go beakanya
plot and sub-plot	thulaganyo le thulaganyo ye nyenyane
poetry	theto
political affiliations	tšhupathekgo dipolotiking
polysemy	pholisemi
portfolio committees	komititherišano
possessive pronouns	mašalarui
posters	diphowusetara, diphousetara
potential mood	modirišokgonego
practising	go phorakathisa, go ikwetlišago, go ithutantšha
predicate and object	sedirwa le tiro
prepared speech	polelo yeo e beakantšwego
present continuous tense	lebjaletšweledi
present perfect progressive tense	lebjaletšweledi la letšweledi
present perfect tense	lebjaletšweledi
present tense	lebjaletšweledi
presenting	go tšweletša, go hlagaša
primary education	thuto ya motheo
principle	molao
procedure	mokgwatshepetšo
process	tshepetšo
process approach	mokgwa wa tshepetšo
programme of action	lenaneotšhomo
programme of assessment	lenaneokelo
progression	tšwetšopele
promotion requirements	dinyakwa tša go fetišetšwa pele
pronouns	mašala
pronunciation	pitšo ya mantšu, tlhabošo ya mantšu
proofreading	taetšo ya dipošo
proverbs	diema
pun	phane, makgethepolelo
punctuation marks	maswaodikga
quality and efficiency	khwalithi le botswerere
question mark	leswaopotsišo
quotation marks	ditsebjana
racial and cultural discriminations	dikgethologanyo go ya ka mohlobo le setšo
radio programmes	mananeo a radio, mananeo a seyaalemoya
rapport	tshephano

rationale	rašenale
reading and viewing	go bala le go bogela
recording	go gatiša, go rekhota
reflection	go nagana ka tsitsinkelelo
reflective essay	taodišo ya go hlaloša maitemogelo a mongwadi
reflexive pronouns	maitiri
reporting	go bega, go riphotha
requirements	dinyakwa
researching	go nyakišiša
Revenue Bill 2010/11	Molaokakanywa wa Letseno wa 2010/11
review	badišiša
revising	go boeletša
rhetorical question	potšišo ya go se nyake karabo, potšišorethoriki
rhyme	rayeme, poeletšo ya dikhontshonente
roots, suffixes and prefixes	medu, meselana le dihlogo
sarcasm	kgegeo
satire	sathaya
schedule	šetulu
self-determination	boikemišetšo
self-reliance	boikemo, boikemelo
semi-colon	khutlofegelwana
senior phase	feisi ya godimo
short story	kanegelokopana
signs and symbols	disaene le disimpolo
simile	tshwantšhišo
simple and common nouns	mainanolo le mainagohle
simple sentence	lefokonolo, lefokotee
skimming and scanning text	go sekima le go sekena sengwalwa,
slang	polelomebileng
slash	seleše
slide shows	diponagalo tša selaete
sms	sms
social grants	mphiwafela, motente
social sciences	disaentshe tša leago
social transformation	tlhabollo ya tša leago
solemnly promise	holofetša ebile ke itshetla sehuba
soliloquy	go bolela o le tee, go bolela o le noši (kudu kaditerameng)
songs	dikoša, dikopelo (hymns)
spaza-shop	lebenkele la sephasa, šopo ya sephasa
specific information	tshedimošo yeo e itšeng
statements and questions	dipego le dipotšišo
stereotypes	diseteriyothaep
storytelling	dikanegelo, boanegi
strategy	seterathetši, leano

subject assessment guidelines	ditlhahli tša kelo ya serutwa
subject concord	lekgokasediri
subjunctive mood	modirišokgopelo
substantial achievement	bokgoni bja godimo
suggested teaching plans	dipeakanyo tšeo di šišinywago tša go ruta
summary	kakaretšo
superlative adjectives	tekatekanyo
sworn	ikanne, ekenne
syllables	dinoko
symbol	sempolo, seka
synecdoche	sineketoutšhe
synonyms	mahlalošagotee, mahlalosagotee, disinonime, mahlalosešagotee
synthesising	go kopantšha, gokopanya, go kwantšha
table (to table the bill)	go hlagiša molaokakanywa, go bea molaokakanywatafoleng gore o sekasekwe
table of contents	lenaneo la diteng
technology	thekenolotši
telephone directory	tayerekethori ya difoune
television	thelebišene
tense	lebaka
text	sengwalwa, sengwalo
text-based approach	mokgwa wa go ithekga godimo ga sengwalwa, mokgwa wa go ithekga godimo ga sengwalo
textbook	thekesetepuku, pukukgakollo
the House is adjourned	ditherišano ka Palamenteng di emišitšwe, di kgaoditšwe
thesauruses	dithesorese
time allocation in the curriculum	kabo ya nako ka go kharikhulamo
timetable	thaemetheibolo, tšhupadipaka
title	thaetlele, hlogo
transitive verb	lefetedi
transparency	therantsheparentshi, ponagatšo
treasury	kgoro ya matlotlo
tv guide	sehlahlhi sa tv, tv kaete
twitter	thwitha
understatement	pebofatša, khutišo ya seo e lego sonasona
unprepared speech	polelo yeo e sego ya beakantšhwa
values	mehola, boleng, maitshwaro
verbatim report	pegothwii, pego ya lentšu ka lentšu
verbatim speech	polelothwii, polelo ya lentšu ka lentšu
verbs and auxiliary verbs	madiri le mathuši
visual text	sengwalwa seo se bonwago, sengwalwa seo seboniwago
vocabulary	tlotlontšu
volume 1	bolumu ya 1
vote of thanks	ditebogo
web page	letlakala la wepe
wit	bohlale
writing and presenting	go ngwala le go hlagiša

written examination	tlhahlobo ya go ngwalwa
Zimbabwean nationals	badudi ba Zimbabwe

METHOPO YEO E DIRIŠITŠWEGO (PIPILYOKERAFI)

BATIBO, H.M. 1996. Loanword clusters nativization in Tswana and Swahili: A comparative study. *South African Journal of African Languages*. Volume 2, No. 16: 33-41.

GARTSIDE, I. 1992. *English for Business Studies*. London: Pitman Publishing. LOMBARD, D.P., VAN WYK, E.B. & MOKGOKONG, P.C. 1985. *Introduction to the Grammar of Northern Sotho*. Pretoria: Van Schaik.

LOURENS, L.J. 1991. *Aspects of the Northern Sotho Grammar*. Pretoria: Via Afrika Limited.

MANGOALE, P. 2015. *Sepedi sa Neng le Neng*. Unpublished Manual of Northern Sotho Grammar.

NOKANENG, M.B. & LOURENS, L.J. 1991. *Segagešo*. Pretoria: Via Afrika Limited.

RIDOUT, R. & CLARKE, D.W. 1981. *A Reference Book of English*. London: Macmillan.

THOKOANE, M.D. S.a. *Matriki: Go Rutwa Bjalo*. Pretoria: Malopo Publishers.

VAN WYK, E.B., GROENEWALD, P.S., PRINSLOO, D.J., KOCK, J.H.M. & TALJAARD, E. 1992. *Northern Sotho for First-Years*. Pretoria: J.L. Van Schaik.

ZIERVOGEL, D. & MOKGOKONG, P.C. 1975. *Die Groot Noord-Sotho-Afrikaans-Engels Woordeboek*. Pretoria: J.L. Van Schaik.

PRETORIUS, W.J., LOMBARD, D.P. & MABULE, M.S. 1990. *Language Description (Phonetics) Study Manual 1*. Department of Sotho Languages. Pretoria: Vista University. (Study manual).

SOUTH AFRICA. Department of Education and Training. 1988. *Northern Sotho Sepedi Terminology and Orthography N0. 4 Mareo le Mongwalo N0. 4*. Pretoria: Government Printers.

SOUTH AFRICA. Pan South African Language Board. *Sepedi NLB*. 2008. *Spelling and Orthography Rules: Sepedi*. Pretoria: PanSALB.

SOUTH AFRICA. Pan South African Language Board. *Sesotho NLB*. 2008. *Melawana ya Mopeleto le Karohanyo ya Mantswe Mongolong wa Sesotho*. Pretoria: PanSALB.

SOUTH AFRICA. Pan South African Language Board. *Setswana NLB*. 2008. *Melawana ya Mokwalo le Mopeleto wa Setswana*. Pretoria: PanSALB.

978-0-621-47973-7